

Türkiye’de Siyasal Kültür Üzerine Murat Önderman ile Söyleşi*

Interview with Murat Önderman on Political Culture in Turkey

Söyleşiyi Gerçekleştiren: Oya Morva¹

*Bu söyleşi 14 Şubat - 20 Mart 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

¹Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: O.M. 0000-0003-3788-9053

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Oya Morva,
İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
E-mail: oyamorva@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 05.04.2023

Kabul/Accepted: 27.04.2023

Atf/Citation: Morva, O. (2023). Türkiye’de siyasal kültür üzerine Murat Önderman ile söyleşi. *4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies - 4. Boyut Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 21, 85–125. <https://doi.org/10.26650/4boyut.2023.1277683>

Siyasal kültür kavramını bir toplumun kendi politik sistemi hakkında paylaşılan görüşler ve normatif yargılar olarak tanımlarsak Türkiye’de bu görüş ve yargıları belirleyen kaynaklar sizce nelerdir?

Görüş ve yargı kavramları oldukça bilinçli bir düzleme ait. Fakat toplumsal kültürler, özellikle yaşam dünyasında ve gündelik hayatın rutinlerinde içkin, bilinçdışı veya bilinç düzeyi yüksek olmayan, düşünüm-öncesi bir boyut da içerir. “Burada ve şimdi”ye odaklanan pratik zekanın gündelik hayatta başvurduğu örtük, sağduyusal, sezgisel, ortak bilgiler ve informel kurallardır bunlar. Tanıdığımız birisi el sıkışmak için elini bize uzattığında, sıradışı durumlar dışında, biz de elimizi üzerinde pek düşünmeden, adeta bir alışkanlıkla, bir karar almaksızın ona uzatırız. Alışılmış sosyal pratiklerin bir otomatizmi vardır. Fakat bu anlamsız olduklarına işaret etmez, sadece kanıksanmışlardır. Semiyotik bir koddur buradaki anlam. El sıkışmanın bir anlamı vardır. Diğerinin de el sıkışmanın anlamını bildiğini farz edersiniz yoksa elinizi ona doğru uzatmazdınız. Bu davranışın içsel bir anlamı yoktur, anlamı bağlamsaldır. Aynı anlam farklı bir davranışa da pekala atfedilebilirdi. Sosyal pratiklerdeki anlam, ideolojiler veya dinsel dünya görüşleri gibi büyük anlatılardaki anlamla pek örtüşmez. İkisinin arası çok kez dikişsiz, yırtık kalır. Yaşam tarzı olarak kültür, ki sanırım en geniş ve bilinen kültür tanımımızdır, genellikle bir alışkanlıklar silsilesi olarak karşımıza çıkar. Gündelik

hayattaki kültürdür bu. Çok kez, değer yüklediğimiz davranışlarımıza alışırız. Artık değer veya anlam atfedemiyorsak, ayaklarımız kırk yıllık evimize geri geri gider. Beden de kültürlenmiştir ve özellikle toplumsal cinsiyet davranışları söz konusu olduğunda kültürel bilinçdişi gücünü diğer bir deyişle etkisini hissettirir. Metro trenlerinde otururken kadınlar bacaklarını genellikle birbirine yaklaştırırken, çoğu erkek V pozisyonu alır veya yürüyen merdiveni birlikte kullanırken erkek refakat ettiği kadının arkasında durur. *Kültür; neden veya niye böyle yaptığınızı pek de bilmediğiniz ama yapmazsanız yine de huzursuz olacağınız bazı davranışları da içerir.* Mesela cesedin üzerine bıçak konulması adetini düşünelim. İzinizle, ben “cansız beden” ibaresini kullanmak istemiyorum! Böyle davranmak için, niye veya neden böyle yapıldığını bilmeniz, kitabı, açık bir bilgiye sahip olmanız gerekmez. Hatta cevabı bilseniz, belki de yapmayacaktınız! İnsan hayatındaki kör noktaların yönlendirici önemini psikanalizden daha iyi anlatan olmamıştır muhtemelen. Bastırma mesela, Freudyen psikanalizde bir sağlıksızlık işareti değildir ama öyle görüldüğü çok olur. Bastırmayla özgürlük de kafa kafaya çarpışmazlar. Sorgulamadıklarımızın bulunması, bazı şeyleri sorgulayabilmemizin bir imkan şartıdır belki de. Yaşamımızı gündelik hayatımızda apaçık ve verili gördüklerimiz ve bu yüzden sorgulamadıklarımız üzerine kurarız dersem fenomenolojik bir bakış açısını kendimce tekrar etmiş olurum. Çoğu insan, “gerçek hayat” derken gündelik hayatı kasteder ve gündelik hayatın arka planındaki örtük, sezgisel veya sağduyusal bilgiyi, kitabı açık bilginin önüne geçirmiş olur. Eski İstanbul’da, camileri çok olan bir mıntıkada, bir “uğurlu” piyango bayi var; biliyorsunuz. Yılbaşı “büyük” çekilişi öncesi, soğuk kış havasına rağmen, bu bayinin önünde uzun kuyruklar olurdu. Oysa uğur ve uğurlu yer, bir Pagan semiyotik kodu. Günümüze kadar taşınmış gelmiş işte. Dolayısıyla, kültür bazı arkeolojik kalıntıların tarihsel katmanları gibi böyle iç içe veya üst üste karşımıza çıkabilir. “Böyle gelmiş, böyle gider” zihniyeti, kültürün bu normalleştirici, verili kabul edilen, eleştirilmeyen boyutuna işaret eder. Kültürel davranış tam da bu yüzden gözden kaçabilir ve genellikle “sorgulanmaz”. Çünkü doğallaşmıştır. Bir yaşam dünyasından bahsediyorum burada. Doğal olanı nasıl değiştirebilirsiniz ki! Kültür, sözünü ettiğim doğallaştırıcı etkisi dolayısıyla, ideolojik bir işlev de görebilir ama nihayetinde bunlar ayrıdır. Dolayısıyla, toplumsal kültür konusunu, daha bilinçli anlatı veya söylemlerde zuhur eden kültür ve gündelik hayatın rutinlerindeki otomatikleşmiş ve kanıksanmış kültürel davranışlar düzlemlerinde, ikiye ayırarak incelemekte yarar var. Hemen her kuruluşun kendi kültür ve habitusu vardır ama habitus genellikle araçsal akla göre işlemez. Araçsal aklın tercihleri bilinçli hesaba veya yararçı, akli muhasebeye dayanır. Habitus böyle değildir; kendiliğinden, üzerinde akıl yormaksızın davranılır. O şekilde davranmaya yatkınsınızdır. Ayrıca, bir kuruluşun çalışanları da kendi sosyal kökenleri dairesinde hüküm süren norm ve değerleri, ister istemez, az ya da çok, görevlerinin icrasına da taşırlar. En azından, yazılı kuralları bu kültürel arka plana göre yorumlarlar. Adliyede bir yargıcın önünde ayak ayak üstüne atmamak ne yasal bir gerektir ne de yararçı, hesaplayan akla dayanır. Hemen her şey kültürleşebilir veya kültürel bir nesneye dönüştürülebilir. Kültürü bir nesne yapar gibi, bir masada önceden hazırlanmış tekil projelerle kuramazsınız. Onun sosyal bağlamda işe yaraması ve bir anlatı oluşturmanız, sosyal anlam üretmeniz gerekir. Anlam üretimi ve sosyal işe yararlık için geçmişi ve bağlamı dikkate

almalısınız. Türkçedeki “bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır” sözünü düşünelim. Kim kimin kahvesini içmiş? Demek istediğim, üzerine bir yorum yapabilmek için, o ilişkinin geçmişini bilmeniz gereklidir. Şarta ve duruma bağlı bir sosyo-kültürel yükümlülüktür buradaki. Bir durumda kahvesi içilen, başka bir durumda kahve içen olabilirsiniz. Ama her durumda bir karşılıklılık vardır. Bir ilişki vardır. Kahvesini içtiklerimle içmediklerimi ayırırım yani çift standart uygulayırım. *Bu karşılıklı beklentiler, tanım gereği herkesin ve hiç kimsenin olan kamusal alana hatta devlet alanına da nüfuz ve sirayet eder. Türkiye’de yaşam dünyası sistem tarafından Habermas’ın modern kapitalist Batıda olduğunu belirttiği kadar kolonize edilmemiştir.* Hatta, gündelik hayatın sosyal özneleri zaman zaman ve yer yer, sistem düzeyini kolonize edebilmektedirler. Bunun bir örneği imar hukuku dışında göz göre inşa edilen milyonlarca binadır. Kayırma kahvede veya kahveden başlar! Türkçede hatırlı insan nüfuzlu bir insandır çünkü sözü dinlenecek birisidir. Kim kimin arkadaşıdır, kim kimlerin kahvesini içmiştir, bilebilir misiniz! *İktidar, toplumun içinde bir ağ biçiminde yayılmıştır.* Bu ilişkisel ağın cemaatler, akrabalık çevreleri veya aşiretler gibi düğüm noktaları da iktidarın az veya çok yoğunlaştığı yerlerdir. Bu ilişkileri bir merkezden eşgüdümlemek son derece zordur. Devlet, örneğin milli ritüeller ve semboller vasıtasıyla bazı davranış veya tavırların kültürleşmesinde etkin olabileceği gibi toplumlar da kültür kurabilirler. Türkiye’de sayısız apartman dairesinin katın koridoruna açılan kapısının önünde hane halkının ayakkabılarını toplu halde görmek mümkün. Oysa bu koridor, o apartmanın, deyim yerindeyse kamusal, ortak alanı. Ya yasadışı kapatılan balkonlara, balkonların bu şekilde kullanılma tarzına ne demeli! Bu kültürel davranışları devlet oluşturmadı. Köy evlerinin epeycesinde bir avlu vardı; avludan içeriye, kapalı alana girerken ayakkabınızı dışarıda bırakabilirdiniz. Kente göçle birlikte ayakkabılar apartman koridoruna bırakılmaya başlandı muhtemelen. Zaten ilk gecekondular da köy evi tipinde, müstakil ve sayısız örnekte de bahçeliydi. Sonra *Türkiye, Avrupa’dan farklı olarak, aşırı büyük kentleşti.* Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya gibi kapitalist modern ülkelerde kaç büyük kent var? Türkiye’de kaç tane var? Türkiye’deki büyük kent sayısı, nüfusu Türkiye’nin neredeyse dört katı olan ABD’ndekine yakın. Türkiye’nin toplumsal atomizasyonunda aşırı ve hızlı büyük kentleşmenin payı çok. Aşırı büyük kentleşen Türkiye’de, herhangi birisiyle, sokaktaki tesadüfi insanla, bu anlamda sosyal yabancılarla karşılaşmalar ve etkileşimler, genellikle amoral bir zeminde, diğer bir deyişle sosyal özneler ahlaki bir kaygı hissetmeksizin yürüyor. *İmmoral demiyorum, amoral bir zeminde veya ahlaki bir boşlukta yürüyor.* Bu yüzden de sosyal yabancılara karşı güvensizlik asıldır. Güvenin ayrıca kazanılması, kurulması gerekir. Güven belirli ilişkilere gömülmüştür; genelleşmiş değildir. Hegel’in önemli bir kavramı vardı: Gerçekleşmiş ahlak anlamında *sittlichkeit*. Türkiye’de *sittlichkeit* kamusal alanda hangi formlarda, nerede karşımıza çıkıyor? Seyla Benhabib’in ünlü ve iyi bilinen kamusal alan ayrımları tablosundaki agonistik (Cumhuriyetçilerde dayalı), legalistik (liberal) ve söylemsel (Habermas, demokratik-sosyalist) kamusal alanlardan hangisine yakındır Türkiye? Yoksa devlet kamusal alanı tekeline mi almıştır? Öte yandan, Türkiye’de devlet sembolik olarak güçlüyse de, ciddi bir meşruiyet sorunu bulunmasa da, gündelik hayatı devlet hukukuna göre düzenlemek bakımından modern devletlerin ortalamasına göre zayıf kalıyor. Durkheim, hukuku toplumsal yaşamın aynası olarak

görüyordu. TC Anayasasına bakarak Türkiye’deki toplumsal hayatı analiz edebilir miyiz gerçekten? Ne kadar analiz edebiliriz? Demek ki meşruiyet bazen otoriteden uzaklaşabiliyor. Türkiye’de devlet hukukunun otoritesi güçlü mü? Arendt’in belirttiği üzere, otoriteyi izlemeniz için değil baskı ve zorlama, onun söylediklerine ikna olmanız bile gerekmez. Çoğu insan, kendisini tedavi eden bir uzman doktorun reçetesini pek de sorgulamadan alır ve uygular. Oradaki gibi. Otorite birey ilişkisi nihayetinde bir inanç ve güven ilişkisidir. Otorite-birey ilişkisi, bireyin öznelliğinden dolayımlanmıştır. Devlet marş, bayrak, tören, milli ritüel, kimlik gibi sembolik hususlardaki etkisiyle güçlü olsa da, gündelik yaşamın ayrıntılı bağlamsal rutinlerine hakim sayılamaz. Güçlü bir rakibi vardır çünkü. Türkiye’deki trafiğin düzenini düşünelim mesela. Trafikğin aktüel düzeni pek de yasal bir düzen değil ama yine de bir düzen var. Bu düzeni daha doğrusu, ünlü antropolog E. E. Evans-Pritchard’tan ödünç aldığı (ama geri vermeye niyetimin olmadığı) kavramla, “düzenli anarşi”yi, *sosyal özneler zaman içinde kendileri oluşturdular*. Evans-Pritchard, bu kavramı Afrika’daki bir kabilenin düzeni için kullanmıştı; ben onu Türkiye’ye uyarlamaya çalıştım. “Düzenli anarşi”nin Türkiye’deki gündelik hayatı nitelediğini düşünüyorum. Bir düzen, trafikteki gibi anarşik bile olsa, bir kez kurulunca ondan çıkmak çok zordur. Şimdi sosyal özneler, isteseler de onu kolayca terkedemezler. Çünkü zaman içinde normlaşan rutinleriyle bir trafik kültürü kuruldu. Bir düzenin, hiyerarşik biçimde, üstten alta doğru veya komutla kurulması şart değil. Üstelik sözünü ettiğim trafik düzeni sert bir düzen zira yazısız ama geçerli kurallarına uymazsanız başınız derde veya belaya girebilir. *İşin ilginç tarafı, Türkiye’de yaya geçitlerindeki sürücü önceliğinin sınıflar üstü bir davranış olması*. Paylaşılan, kültürel bir davranış bu. Sınıfları ne olursa olsun, sürücüler, tipik bir sosyal davranış olarak, yaya geçitlerinde yayalara yol vermiyorlar. Ben araç kullanırken onlara yol verdiğimde bazen yayaların bana teşekkür ettiğine veya gülümsediğine şahit oluyorum. Çünkü bunu yasatanırlığımdan veya insanlara ve dolayısıyla haklarına olan saygımdan değil de kendi şahısları için yaptığımı düşünüyorlar sanırım. Onlara özel bir muamelede bulunmuşum gibi! Öte yandan, bir düzen olduğuna göre bir tür kural da olmalı diye düşünüyorum. Peki bu kurallara norm diyebilir miyiz? Normlar olgulardan bağımsız değildir ve bu bağlamda olguyla normun örtüştüğünü görüyoruz mu demeliyiz: Belirli sosyal davranışlar, tekrarlanırları bir tür norma dönüşüyor. Yaygın fiili davranış modeli normal kabul ediliyor. Eğer yaptırımsız normdan bahsedebilirsek bu modele de norm diyebiliriz pekala. Normal sayılıyor çünkü. Normal, tipik olan demek zaten. Normu normal yani tipik, sıradan veya olağan olandan da çıkarabilir topluluklar, olması gerekenden de. Normal olan da bir standart tesis ediyor. Fakat ikisi bir arada olabilir ve o zaman bunların çatışması anominin işaretidir. Sözü geçen çatışma varsa devlet toplumsal kümesin içinde muhtemelen zayıftır ve çoğu kişi bu zayıflığı suistimal ediyordur. Yoksa bir habitus mu bu. Fakat bir habitustan bekleyebileceğimiz kadar da bilinçsiz ve otomatik değil. Belki de en doğrusu, Peter Sloterdijk’in “aydınlanmış yanlış bilinç” kavramını kullanmak. Yanlış değerlere göre davrandığının farkında olan ama farkındalığı böyle davranmasını engellemeyen insanların bilinci bu. Toplumsal yozlaşmada da özneler yanlış davrandıklarını son kertede bilirler ama bu onlara engel olmaz. “*Bilseydi yapmazdı*” akil yürütmesi geçerli değildir burada. *Bilgisizlik kötüniliyetin bulunmadığının karinesidir*. Oysa bir davranış doğru

sayılmasa da belirli bir sosyal bağlamda en çok rastlanan örneği oluşturabilir ve buna rağmen bir yaptırıma gerek duyulmayabilir. Bireyler kendilerini aşan büyük bir güce teslim olduklarını hissederek. Olguyla yazısız kural örtüşür böylece; ama yaptırımsız olarak. Anomiye çok yakınız bu noktada. Sosyal kural doğa yasına benziyordur. Başınıza gelen bir şeydir sadece. Ona karşı koyamazsınız. Sel basması gibidir. Somutu vurgulamak hatta ona batmaktır. Şimdi ve burada olana göre istikametlenmektir. Şimdiliklik. Sosyal özneler kendi kurdukları düzenin esiri olmuşlardır. *Yozlaşma, toplumun çoğu üyesinin, davranışının yanlışlığını nihayetinde bilmesine rağmen kendini öyle davranmaktan alıkoyamaması ve onu buna sevk edenin de bu davranışının ilgili toplumsal bağlamda tipikleşmiş yani normalleşmiş olduğuna dair inancı olmasıdır.* Bu bir kendini iptal etme, geri çekilme halidir. Kendini iptal eden bir insanla konuşamazsınız. Konuşursunuz elbette de, ne söylersiniz! Kendini iptal etmek ve geri çekilmek bilişsel çelişkiyle baş etmenin bir yoludur. Dolayısıyla, insanları itham etmek bu açıdan yararsız. Gündelik hayatınızda yanlış davranışınızın gerekli veya elverişli olduğunu düşünmenizdeki biçarelik delirticidir. Bağlam bağımlılıktır buradaki. Ama ya çıkarlarıyla bencilce bir ilişki kuran sosyal öznelerse böyle davrananlar! Ya çıkarlarıyla bencilce ilişki kuran öznelerin örtük bir çıkar ortaklığı söz konusuysa! Yaptığının nihayetinde veya aslında yanlış olduğunu bilmesine rağmen onu yapmaktan kendini alıkoyamayan ve “herkes böyle yapıyor; ben ne yapayım” mottosuna göre davranan biri, kendini zaten iptal etmiştir. O artık yapıp ettiklerine şahsi bir anlam yüklemeyen, bu anlamda eylemeyen birisidir. Fakat, komşuları olan diğer patronların çalışanlarının sosyal sigorta primlerini gerçek ücretleri üzerinden yatırmadıkları bir sosyal ortamda, birisi gerçek ücretten prim yatırıyor, o bir eylemcidir. Davranışının sahibidir. Gerçek bir öznedir. Oyun teorisi yaya geçidinde yayalara yol verip vermemek gibi davranışları belirli bir sosyal bağlamdaki bireysel seçenekler olarak ele alır. Ben bu davranışların tipikleşme anlamında normalleştiğini ve tekrarlanarak belirli bir düzene dönüştüğünü ileri sürüyorum. *Buradaki bir seçenek değil, bir düzen.* Aksi halde başınız derde girebilir. Fakat burada sorulması gereken soru şu: Sizin bir sürücü olarak bu katı düzenin yazısız kurallarına uymanız, bireysel açıdan, muhasebeci akla göre aklidir belki ama kamusal akla da uygun mudur? Soruyu mimari akıl açısından düşünelim: Uygun olsaydı depremde bu kadar çok bina yıkılır ve bu kadar çok insan kaybedilir miydi? Buradaki bir iktidar parçalanmasıdır; yani Foucault'nun tasvir ettiği, iktidarı kılcallaşarak ve yerleşerek merkezleşmiş, eşgüdümleyen bir iktidardan bahsetmek zor. Düzen içi düzenler, iktidar içi iktidarlar var Türkiye’de. Orijinal merkez-çevre ikiliği kavramlaştırmasının yazarı olan Edward Shils, merkez derken toplumu yöneten değerler, inançlar ve eylemlerin belirli bir kuruluşlar ağının içinde ortaya çıktığı bir durumdan söz ediyordu. Merkez derken sadece devleti de kastetmiyordu. Toplumun ağırlık merkezini kastediyordu. Buna toplumsal denge noktası da diyebiliriz belki. Oysa kuruluşlar ve savundukları değer ve normlar bir toplumda her zaman hakim olmayabilir. Türkiye’de çoğu kez merkez kabul edilen devletin trafik hukuku trafikte hakim mi mesela. Ayrıca muhasebeci akıl gerçekten akıl mıdır? Kant anlakla aklı ayırıyordu. İnsan onurunun, kategorik emperatifin ve yasalı yaşamın hesabı kitabı olur mu? Türkiye’de yaya geçitlerindeki sürücü davranışlarında olduğu gibi, tipik sosyal davranış anlamında olgudan norm çıkararak sosyal özneler, şiddet veya yaptırım korkusundan muzdarip

veya baskı altında olmadıkları gibi, ilgili fiili normu içselleştirmiş de değiller. “Herkes böyle yapıyor; ben ne yapayım” diyen bir kişinin içselleştirdiği norm hangisidir? O sadece sosyal bağlamdaki sosyal pratiklere göre hareket etmektedir. Eğer burada kültürü arayacaksak, bağlamda aramalıyız bence. Bağlamda geçerli ve normal olan sosyal davranış modelinde aramalıyız. Trafik yasasında değil. Bir davranış kalıbının norm olabilmesi için bireylerce içselleştirilmiş olması gerekmiyor. Hatta soyut, bağlam ötesi veya ideal bir biçimde savunulması bile gerekmiyor. Sosyal bir pratiğin oluşması yeterli. Bu pratiğin biçiminde bulabiliriz kültürü. Fakat tipik bir sosyal davranışı norm sayabilmemiz için Durkheim sosyolojisindeki gibi onun bireyleri onların üstündeki ve dışındaki bir olgu olarak sınırlaması da gerekmiyor. Türkiye’deki trafik düzenini bizatihi sosyal özneler zaman içinde kurdular. Fakat şimdi istemeseler bile bu düzene uymak zorundalar. Bir kolektif temsille karşı karşıya değiliz burada. Çok pratik bir düzen bu.

Sözü epeyce uzattım. Kusura bakmayın. Özetleyecek olursam, Türkiye’de kolektif temsiller anlamında kapsayıcı, tümleşik, homojen bir toplumsal kültürden bahsetmek zor diye düşünüyorum. Yine de eğer toplumsal kültürü bir ağırlık veya toplumsal denge noktası gibi düşünürsek, AKP’nin seçimlerde üst üste önde çıkması antropolojik anlamda kültürel iktidarı *burun farkıyla* da olsa daha çok temsil etmesinden ötürüdür diye düşünüyorum. Buna karşın, Foucault’nun bir kavram ikilisini ödünç alarak ifade edecek olursam, *Türkiye’de devletin toplumun üzerindeki iktidarının güçlü ama içindeki iktidarının zayıf* olduğunu düşünüyorum. Devlet-toplum ilişkileri konusunda Türkiye’de kendisine çok atıf yapılan *merkez-çevre ikili kavramlaştırması artık yorgun ve dinlenmeye ihtiyacı var!* Türkiye’de bir siyasi iktidar merkezinden (ve sözü geçen, toplumdaki ayrılmış, özerk bir devletten) söz edebilmek için, yine Foucault’nun bakış açısını ödünç alarak ifade edebilirim ki, iktidarın yerelleşmesi ve kılcallaşması gerekirdi. Merkezin gündelik hayata, gündelik hayatın sokağına inmesi veya çıkması gerekirdi. *Taşra olan yerde merkez yoktur*; aksi de doğrudur. Zira *merkez, ülkenin her yerindeki yaşam tarzını tektipleştirir*. Bodrum ve Bitlis’teki hayat tarzları aynı mı! Büyük Britanya’da kırsaldan söz edebiliriz ama taşradan edebilir miyiz? Türkiye’de böyle bir durum olmadı. Metaforik bir ifadeyle, *devlet kümesin sahibi olsa da kümesin içindeki gündelik hayatta devamlı varlığını pek hissettirmedi*. Orada ikamet etmiyor gibiydi. Dışarıda, kendi evinde ikamet ediyor; asayiş kontrol veya tesis etmek ya da birkaç yumurta almak için zaman zaman kümese geliyor; işi bittikten sonra çekiliyor gibiydi. Dolayısıyla, kümesin sakinleri de kümesin içindeki gündelik hayatta, sosyal sigorta, ev içi yaşam, silah, vergi, imar veya trafikte de olduğu üzere, informel düzenler kurabildiler. *Türkiye’de tek bir düzen yok. Düzen içinde düzenler var*. Düzen kurmakla direnmek farklı. Türkiye’de siyasal hayatta hem muhafazakar hem de seküler kesimde, yaşam tarzları konusunda bir hassasiyet hali ve teyakkuz durumu var. *Yaşam tarzları gündelik hayatla, onun rutinleriyle dolaysızca ilişkilidir çünkü*. Acaba siyasi iktidar bizim yaşam tarzımıza dokunacak mı kaygısı vardır. Yaşam tarzına göre seçilen mahalleler ve semtler vardır. Bahsettiğim kümes içi yapı bir sivil topluma işaret eder mi? Bence etmez. O zaman kültürel hegemonyadan bahsetmek de zorlaşır. *Hegemoninin imkan şartı bir sivil toplumun bulunmasıdır*. Sivil toplum ise belirli bir

toplumsal özerklik düzeyine erişildiğine işaret eder. İktidarın belirleyici olduğu veya hayatın tümüyle belirlenmiş bulunduğu bir toplumsal ortamda hegemonyaya gerek yoktur. İnsanların kümesin kafesinden çıkması lazım yani. Kümese ihtiyaç kalmaması lazım. Ama ihtiyacın kalmaması için de sözünü ettiğim çift düzenin bulunmaması, iktidarın merkezileşmesi lazım. *Hegemonya, “özgür” bireylerin zaten siyasi iktidarın temel parametrelerine göre davrandığı bir yerde artık kafese ihtiyacın kalmaması durumudur.* Özgür olduğunuz için yasaya uyasınız zaten. Yasaya uyduğunuz için de özgürsünüzdür. Devlet sokağa inince veya çıkınca kümesin kafesine gerek kalmaz. Batı Avrupa’daki düzen bu. İnsanlar hem yasatanır hem de eleştireller. Hem düzenli bir hayat var hem de yaratıcı bir kültür. Yasatanımsızlık yaratıcılığa yetseydi, Türkiye Dünyanın en yaratıcı ülkelerinden biri olurdu! Özerklikle yasatanırlık, yasalı hayatla veya düzenle yaratıcılık çatışmıyor demektir bu. Hatta birbirini koşullarlar. Kümestekiler üzerinde niye hegemonya tesis edilecek ki? Kümesin bir kültürü olabilir ama kümes ahalişi üzerinde hegemonya tesis etmeniz zor ve aslında gereksizdir. Rıza üretiminden bahsederken nihayetinde kişilerin veya bireylerin rızalarından bahsediyoruz. Nitekim AKP antropolojik anlamda kültürel iktidarı temsil etmeye daha yakın olduğu için seçimlerde öne çıktı ama bu onun üstten alta doğru işleyen bir mekanizmayla kültürel hegemonyayı kurduğu anlamına gelmez. Masa başında üretilen kültürün, yüksek kültür veya literate kültürünün siyasi iktidarın anlatılarından uzakta olmasının ne kadar önemsiz olduğuna şahit olduk. Türkiye’de üretilen kültürel sermaye düşük. Siyasal sermayedarların bir hamlesiyle yerle yeksan oluyor. Türkiye’de kapsamlı bir hegemoninin kurulmasının sosyo-kültürel şartlarının pek oluşmadığını düşünüyorum. Geleneğin din merkezinde algılandığı bir kültürel coğrafyada, aslında geleneğin de etkili bir boyutu olan kolektivizm gözden kaçtı. Ordu korumalı, “tepeden inmece” denen laik devlet, bir toplumsal hegemonya kurmuş olabilseydi AKP seçimlerle iktidara gelebilir miydi? Ben bu değişimi bir siyasi elit-içi mücadelesi ekseninde okumuyorum. AKP de toplumu kapsayıcı bir hegemonya kuramadı ve seçim kazansa bile muhtemelen kuramayacaktır. Fakat üniversitede okumak isteyen Müslüman kadınların başörtüsü mücadelelerinin, Kemalist kesimi de kısmen öznellettiğini düşünüyorum. Taşın altına ellerini sokmaları gerektiğini anladılar çünkü. İlginç bir şekilde, seküler laik radikal kesimi siyaseten özneleşmeye zorlayan, kamusal alana dini kimlikleriyle çıkmayı talep eden sayısız Müslüman kadın oldu . Burada siyasi iktidarın yaşam tarzına yani gündelik hayata kadar ineceği algısının tetiklediği güçlü kaygının da altını çizmeliyiz. Sosyal özneler esas olarak orada güçlüler çünkü. Yaşam tarzlarına dokunmadıkça devlete ne olacağı onları çok da ilgilendirmiyor. Hegemonya eşitsizliğin rıza ile sürdürülmesine işaret eder. Bu da bireyin bir anlam ve eylem merkezi olarak telakki edilmesini gerektirir. Ama Türkiye’de bir bireyin tüm topluma karşı ileri sürebileceği bir hak var mı gerçekten! Sosyal özneler bireyler mi yoksa çeşitli ilişki öbekleri ve gruplar mı? Türkiye nikah davetiyelerinde bile evlenecek çiftin davet sahibi olarak yazılmadığı bir kültürel coğrafya. Cemaat ve tarikatlar, Anayasa tarafından özel olarak korunan devrim yasasına rağmen, kendilerini “çevre”de pek de zorlanmadan yeniden üretebildiler örneğin. Destekçi kitlesi merkez-çevre ikiliği içinde çevreye yerleştirilen AKP, elit karşıtı, popülist bir anlatıyı sahiplendi ama *elit yönetimi olan bir yerde, kendini yeniden üretebilen bir muhalif, yönetici elite uyumsuz çevre olamazdı; çünkü kitle tanım gereği eliti*

izler. Bahsettiğim izlemenin baskıya veya zora dayanması hiç de şart değildir. Kitle eliti izler, çünkü onu otorite kabul eder. Ona güvenir ve inanır. Dolayısıyla, *Türkiye’de ne bir merkezden ne de kapsayıcı bir siyasal elit (ruling elit) yönetiminden bahsedebiliriz*. Çünkü eğer merkezde olmak Foucault’nun belirttiği üzere iktidarın kılcallaşmasını gerektiriyorsa, çevre veya kitle kendini yeniden üretebilecek bir alanı nereden bulabilirdi; öyle değil mi! Üstelik Türkçede düzen kavramının çifte anlamlılığı da manidardır. Düzen pek de tekin bir şey değildir. Tezgah altında kurulduğu iması da vardır.

Türkiye’de kamusal alan daha çok bir serbestlik/keyfilik alanı ama özel alan bir disiplin alanı. Özel alanın disiplin alanı olarak zuhur etmesinde, ailenin modernleşmeye rağmen gücünü korumasının payı büyük. Nitekim en büyük holdingler aile şirketi ve yönetimleri de ailelerin elinde. Gerçek bir anonim şirketleşme olmadı Türkiye’de. Bu iki alanın özellikleri, batılı modern “gelişmiş” ülkelerdekini tam tersi. Orada kamusal alan bir sorumluluk alanıyken, özel alan bir özgürlük/tercih alanı. Kamusal alan bir sorumluluk alanı olduğu ölçüde hesap verme alanıdır. Modern devlet, yine Foucault’nun sözünü ettiği üzere hem totalleştirici hem de bireyleştiricidir. Bu özelliklerin modern devlette bir araya gelişi tesadüfi değildi. Durkheim’ın belirttiği gibi, bireyler özerkleşirken topluma daha da bağımlı olur. Ben Türkiye’de iktidarın oldukça parçalandığını, toplumda bir ağ biçiminde dağıldığını, düzen içinde düzen olduğunu ama sözünü ettiğim toplumsal ağı, yerel iktidar odakları olan bazı düğüm noktalarının bulunduğunu düşünüyorum. Cemaatleri iktidar ağının düğümlerine örnek gösterebiliriz. Cemaatler genellikle dernek ve vakıf formunda yasallaşıyorlar ama aslında hukuken özel olarak korunan devrim kanununca yasaklar. Yani literal düşünenecek olursak, kanuna karşı hile söz konusu. Türkiye’yi sadece üstten alta doğru veya devlet merkezli okumadaki sorunlara bir örnek bu. Hemşerilik, akrabalık veya yakınlık ilişkileri ve diğerleri de sözünü ettiğim ağ düğümlerine eklenebilir. “Hamil-i kart yakınımdır” ibaresini düşünelim. Kartviziti modern bir nesne kabul edersek, burada da seçmeli modernleşmeyi görüyoruz! “Sen yabancı değilsin ...” sözünün anlamını çoğumuz biliyoruz sanıyorum. Bunları bir arada düşündüğümüzde, devlet hukukunun yani modern hukukun, Türkiye’de düzenlerden sadece biri olduğunu, yaşam dünyasını kolonize etmediğini söylemek mümkün görünüyor. Çünkü rakibi var. *Ülkenin normal yaşam koşulları içinde pek çok yasa hükmü yeterince uygulanamaz kalıyor*. Kurala uyma çıkarı denem durumun olağanlaşmış olduğunu söyleyebilir miyiz? Yasal kurala uymak sizi daha çok zarara uğrattıyorsa, o zaman geçerli düzeni ve sosyal pratikleri kim veya hangi kuruluş kurmuştur? Bourdieu’nin bahsettiği anlamda pratik şemalar yasalara ağır basıyor demektir bu. Türkiye’de sosyal sigorta, asgari ücret veya fazla mesai ücreti gibi, çoktan ve zaten yasalaşmış hakların sosyal öznelerce gündelik hayatta hayata geçirilebilmesi için, ekstra ve zorlu sosyal mücadelelerin verilmesi gerekiyor. Bunun üzerinde durulmaması bana ilginç geliyor çünkü aslında bu modern bir devlet için oldukça tuhaf bir durum. Nitekim bazı iş ilanlarında, işin sigortalı olduğu özellikle belirtiliyor. Bu ibare bize arka plana dair çok şey söyler. Her davranışın bir arka planı, bağlamı vardır. Burada bir hak mücalesinden bahsetmiyorum; zaten ve çoktan tanınmış/verilmiş hukuki hakların hayata geçirilmesinden söz ediyorum. İş ilanında işin sigortalı olduğunun belirtilmesi bile bir çift düzen olduğunu

gösterir. Hatta asıl düzenin informal düzen olduğuna işaret eder. Karine odur. Çünkü tipik (normal) olanın ayrıca belirtilmesi gerekmez. Fenomenolojik sosyolojinin bir kavramını kullanacak olursam, *Türkiye’de canlı bir yaşam dünyası var*. Fakat mezkur yaşam dünyası, diğer ülkelerdeki yaşam dünyalarıyla, Wittgenstein’in bir kavramını kullanacak olursam, sadece bir aile benzerliğine sahip. Ne onlarla özdeş ne de tamamen özgün. Apaçık ve verili sayılan ve bu yüzden üzerinde düşünmeye gerek duyulmayan hususlar tamamen özdeş değil. Türkiye’de, çatışan taraflar arasındakileri bir tarafa bırakalım, tesadüfi (random) sosyal yabancılar, herhangi biri olarak insanlar arasındaki iletişimsel eylem alanı bile gayet sorunlu mesela. Bu ilişkilerde güven asıl değildir, ayrıca tesis edilmesi gerekir ve bunun için de bazı sembolik araçlar kullanılır. Ama şimdi burada ayrıntıya girmeyeyim. Politik kültürün kaynakları sorunuza gelecek olursam, bunun akılcı bir planla veya masa başında mimari bir proje gibi tasarlanarak oluşturulduğunu düşünmüyorum. Fakat bu bir iradenin bulunmadığı anlamına gelmez. Devlet elbette milli bir kültür oluşturmaya çalıştı. Atatürk bir kültür devrimcisiydi herşeyden önce. Batılıydı ama batıcı değildi. Bu ikisi çok karışır Türkiye’de. Gerçekten batılı olanlar batı karşısında aşağılık duygusu hissetmezler. Batılı olmayı isteyip de olamayanlar için olasıdır bu. Her neyse, milli marş, asker uğurlama ritüelleri, milli futbol maçları veya ulusal bayrak gibi daha çok sembolik hususlarda bir milli duyarlık oluşsa da, bu durum, alışverişlerde alışkanlık haline gelmiş bir rutin olarak fiş kesilmesine yetmedi. Bilmem anlatabiliyorum mu! Oysa Türkiye’de fiyatlara kdv dahil, hatta duvarda satıcının üzerinde asılı duran levhada da böyle yazıyor ama belge kesilmeyince, müşteriden tahsil edilen bu paraya ne oluyor? *Milli sadakat nesnelere ortaklığı veya onlara yapılan yüksek düzeylerdeki katheksis, gündelik hayatta sosyal yabancılarla dayanışmak için yeterli olmuyor*. Türkiye’de insanlar daha çok, güvenilmeyen belirli bir ötekiye karşı, doğanın yıkıcı şiddetine karşı veya algılanan düşmanların fesadına karşı dayanışıyor gibiler. Olumluyu çoğaltmak için değil de zararlıya karşı dayanışıyor gibiler. Belki de *iyi gün dostu olmak kötü gün dostu olmaktan daha zordur*. Sadakatin tolere edişi arttırması gerekirdi aslında. Şöyle düşünelim: Futbol takımımızı o daha amatör kümedeyken destekliyordunuz; sonra o süper lige kadar yükseldi, ama işler yolunda gitmedi ve tekrar amatör kümeye düştü. O gerilerken, arka arkaya yenilirken de onun arkasındaysanız, gerçek bir taraftarsınız. Zaten o amatör kümedeyken de onu desteklemiştiniz. Birçok milliyetçinin hayran olduğu milli kahramanlık ve üstünlük hikayeleri, *sadakatın sadakat nesnesinin önceliğinin değil üstünlüğünün işlevi olarak görüldüğü bir kolektif narsisizmin tezahürüdür*. O zaman başarısızlığı tolere etmek de söz konusu olamaz. Ortak sadakat nesnelere hep üstün tasvir edilmek zorundadır. Mükemmel görülmek zorundadır. Oysa belki tam anlamıyla tarafsız olamayız ama en azından dürüst ve nesnel olabiliriz. Taraflı ama nesnel tavırlı birey nesnel dünyadan kendi çıkarına uygun olanı seçer ve savunur. Diyelim ki birisi size gideceği yerin yol tarifini sordu. Oraya giden üç ayrı yol var ve her birinin kendine göre avantaj ve dezavantajları var. Yolların birinde de sizin bakkalınız var ve başka bakkal da yok. Siz muhtemelen bakkalınızın olduğu yolu söylersiniz çünkü yol uzundur ve yolcu büyük ihtimalle alışveriş yapacaktır. Hem nesnelisiniz hem taraflı. Etkisi aynı olan üç ayrı bileşenden ilaç firmasına en çok kar getirecek olanı üretip satmaktaki gibi. Nesneli arayışımız da çıkarlarımızla ilişkilidir. Genellikle önceden kabul eder sonra ona

destek ve kanıt ararız. Gündelik hayatın belkemiğidir önkabuller. Çıkarlarımızla bencilce bir ilişki kurmuyor oluşumuz daha önemlidir.

Türkiye’de sokak, devletin ideolojik bir aygıtı olarak okuldan da güçlü. Devletin elinin güçlü olduğu alanlar tarihi geçmişle sürekliliği olan alanlar. Tarihin yükünün ağırlığının hissedildiği alanlar. *Gündelik hayatın sokağına inemeyen veya çıkamayan bir resmi ideoloji yeterince etkili olamaz.* Türkiye’de Müslüman hatta Sünni olmayanı Türk saymayan bir güçlü dini milliyetçi ideoloji de var. Fakat dini milliyetçiliğin geçmişle sürekliliği de ortada. Yaşanan İslam hem devleti etkiliyor ama hem de ondan etkileniyor. *Cumhuriyet döneminde hep az veya çok etkili olmuş dini milliyetçi anlayış, Osmanlı dönemindeki din temelli hakim millet anlayışının dini milliyetçilik formundaki devamıdır.* Etnik milliyetçilik daha laiktir oysa. Budist, Musevi, Ortodoks, dinsiz, ateist veya Maniheist Türkler de var. Tüketici olarak saymıyorum. Devletin de kafası biraz karışık. Biraz Bozkurta biraz Ülküciye biraz da bir sivil veya seküler milliyetçiye benziyor. Bozkurt-Ülkücü ikiliği bazen Türklüğü bazen Müslümanlığı öne çıkaran devletin ideolojisinde ciddi bir faydır. Ama modern devlet hukuku, deyim yerindeyse hariçten yurttaşlığı da kabul ediyor. Yine de şu soruyu sorabiliriz: Türkiye’ye son yıllarda akın akın gelen Suriyelilerin çoğunluğu Hıristiyan olsaydı da devlet onlara da aynı muameleyi gösterir miydi? Milyonlarca zor durumdaki Hıristiyanı ülkeye kolaylıkla ve sorgusuz sualsiz alır mıydı? Yani Türkiye’de hem milli cemaatin homojenliği vurgulayan hem de cemaati harice açan, ikili bir anlayış var. Irkçılıkta ise zaten asimilasyon olmaz. O kadar kanı nereden bulacaksınız öyle değil mi! Hitler Yahudileri Almanlaştırmayı aklından bile geçirmemişti. Ama neticede modern devlet hukukunun Türkiye’de bireyler dolayısıyla hayata geçirilmesinde ciddi sorunlar olduğu da açık. Hukuki özneliğin kurulumu yeterince bile ilerlemedi. Türkiye’de devlet hukuku kültürel ve sosyal bir boşlukta çalışıyor ve sık sık patinaj çekiyor. Hukuk normları gündelik yaşamın rutinlerine yeterince tutunamıyor çünkü. Ayrıca kuruluş kültürlerinin de toplumsal kültüre, kültürel ana caddelere açılan bir kapısı var. Adliyenin kuruluşal kültürel yapısı ve habitusu hukuk fakültelerinde okutulmaz; belki de okutulamaz. Hukukçular bu çifte düzeni pratik hukukçular olarak adliyeye girince görür ve tanırlar. Polis teşkilatının habitusu ve kültürü de polis okullarında okutulan ders içerikleriyle örtüşmez. Bourdieu sosyolojisinden, habitusun modern öncesi toplumlarda, modern toplumlara nazaran daha etkili olduğunu biliyoruz. Gündelik hayatın kendi düzenidir o ve makro sosyolojideki gibi topluma yukarıdan, bir uçaktan yere bakar gibi bakarsanız olayları ve ayrıntıları gözden kaçırsınız. Tepeleri ovaları görür ama tek tek ağaçları ve evleri göremezsiniz. Oysa sosyal öznel güçlerini ve sorunlarla baş etme taktiklerini daha çok gündelik hayatta gösterirler. Düzen yanında düzen bile kurabilirler. Yasal düzene karşı stratejiler oluşturabilirler. Gündelik hayatın rutinsel silsileleri bir anlam kaynağıdır, çünkü bireylere hayatlarında istikrar ve gelecek öngörüsü sağlarlar. Gerçeklik hissinin temelini oluştururlar. Bireysel ve sosyal hayatımızdaki ani ve kapsamlı değişiklikler gerçeklik hissimizi sarsar veya bozar. Gerçeklik hissinin bozulmasına anlam kaybı da eşlik eder. Anlatınız da elinizden gidiyordur çünkü. Kültür şokunun da sebebi budur. Son büyük depremde de bunu yaşamadık mı! Gerçeklik hissi zedelenen insanlar kandırılmaya, manipüle edilmeye daha açıktır.

Bir toplumda hakim toplumsal kültürü anlamak o toplumun siyasal kültürünü açıklamada yol göstericidir. Siz de bu konuyu “Türkiye’de Devlet, Sosyal Kontrol ve Öznellik” kitabınızda ele alıyorsunuz. Türkiye’de hakim kültürü nasıl tanımlayabiliriz? Bu kültürün iktidarla ilişkisi için ne söylenebilir?

Siyaset bilimi değil ama siyaset sosyolojisi açısından, siyasete toplumun üzerinden bakmak daha yerinde olur. Bana soracak olursanız, ki zaten şimdi bunu yapıyorsunuz), Türkiye bahsinde üstten alta doğru veya devlet merkezli analiz ve açıklamaların olanakları büyük ölçüde tüketildi. Artık, bu bakış açısının getirdiği kazanımları göz ardı etmeden, devlet-toplum-birey ilişkilerini biraz da alttan üste doğru okumanın zamanı geldi. Ben de bunu yapmaya çalışıyorum. *Toplum, bir heykel hamuru gibi istediğiniz şekle sokabileceğiniz, plastik bir kitle değildir.* Otör kuramının toplumsal incelemede yararı olmaz. Toplumun tarihi kendini hep hatırlatır. Sanırım literate kesim daha çok kapitalizm, küreselleşme gibi büyük meselelerden bahsetmeyi seviyor. Yapısal veya makro düzlemlerde akıl yürütmekten daha çok hoşlanıyor. Oysa ben önemsiz sayılan davranış ve vakaların da bir arka plana işaret ettiklerini düşünüyorum. Yaya geçitlerindeki yayalara karşı tipik sürücü davranışları çoğu kişi tarafından önemsiz, üzerinde düşünmeye bile değmez görülür mesela; ama bu sosyal pratik, Türkiye’deki hukuk algısına dair aslında bize çok şey gösterir. Sözü geçen sosyal pratikteki örtük bilgiyi, pratik şemayı ortaya çıkarmamız gerekir.

Türkiye’de, evine bakanları terlik veya galoşsuz sokmayacak insanlar, parklardaki bankların zeminini, özellikle de yaz mevsimlerinde, çekirdek kabuklarından kilimlerle döşüyor. Kamusal olanı ortaklaşa olarak kendilerinin göremiyor ve kamusal mahalleri şahsileştiriyorlar. Evinizde yere çekirdek kabuklarını atabilirsiniz belki ama bir parkta bunu yapıyorsanız, kamusal alanın hiç kimsenin alanı olma özelliğini ihlal ediyorsunuz. Muhtemelen devleti de kendilerinin göremiyorlar ve bunun sebepleri üzerinde düşünmemiz lazım. Türkiye’de devlet kendi hukukunu topluma ve sosyal öznelerin güçlerini gösterebildiği esas alan olan gündelik hayata yeterince yansıtılabilen insicamlı bir kuruluş olmaktan uzakta, ama ben bunun başlıca nedeninin “tepeden inme” denen modernleşmeye karşı verilen bir örtük sosyal reaksiyon olduğunu düşünüyorum. Kemalistler Kemalist dönemin gündelik hayatı düzenleyen yasalarına, muhafazakarlar da AKP iktidarınca konulan aynı türdeki yasalara diğerlerinden daha çok uymadılar. *Ben tepeden inmeciliğe, toplumsal mühendisliğe karşı olduğum için yaya geçitlerinde aracımı yayaların üzerine sürüyorum dersiniz, bu pek de inandırıcı olmaz.* Pazardan aldığı sebzeleri evine, çoluk çocuğuna götüren kendi halinde insanların bunda ne suçu var, öyle değil mi! Cumhuriyet elitlerinin de Cumhuriyeti bir tarihsel sıfır noktası olarak ilan edip, onun Osmanlı dönemiyle bağlarını koparması neticede onun aleyhine oldu. Osmanlı döneminin kanunlarının tanınması sürekliliğe işaret etmeye yetmedi. Toplumlar iyi bilinen şarkıdaki gibi baştan yaratılamazlar. Modernleşme, geç Osmanlı döneminde çoktan başlamıştı. Cumhuriyet ona ivme ve canlılık kazandırdı. Belirttiğim sıfır noktası algısı Cumhuriyetin olduğundan daha baskıcı ve hiyerarşik görünmesine de yol açtı. Osmanlı döneminde de modernleşme karşıtları vardı. Osmanlı’da ilk üniversite boykotunu karma eğitim isteyen öğrenciler yapmıştı.

Türkiye’de devlet, literatelerin ürettiği güçlü devlet mitinde ima edildiği kadar insicamlı değildir. Darbeleri ve darbe teşebbüslerini de Osmanlı dönemindeki Yeniçeri isyanlarının güncellenmesi gibi görmek mümkün. Yeniçeriler, bir padişahı öldürebiliyordu. Devletin asli, içkin meşruiyetine olan kolektivistik/patrimonyal inanç, beklenmeyen bir sonuç olarak, darbe girişimlerini meşrulaştıran bir etmen oluyor. Çünkü devlet düzende verili olduğu için, onu ele geçirmek yeterli sayılıyor. Kendi temelini kendisi oluşturana karşı yapacak çok şey yoktur. Onu öyle, insanların iki kulağının, iki bacağına bulunması gibi kabul edersiniz! Başınıza gelen bir şeydir bu. İsyancıların talep ve beklentileri tekildir; maaşımız artsın, falanca yönetici görevinden alınsın gibi. Bir devrimdeki gibi geçmişin kapsamlı bir yeniden yorumu, toplumsal hayata dair bir gelecek öngörüsü ve yeni bir düzen kurma isteği yoktur. İsyancıların yatıştırılması daha kolaydır. Bireysel silahsızlanma konusu ile uğraşan Umud Vakfının belirttiğine göre, Türkiye’de 25 milyon kadar ruhsatsız silah olduğu tahmin ediliyor. Ordunun elinde bile muhtemelen bu kadar silah yoktur. Oysa biliyorsunuz, meşru fiziksel şiddet tekeli, Weber’in ünlü tanımında modern devletin tanımlayıcı unsurlarından biriydi. Bu durumda devletin toplumsal ilişkilere hakim olduğunu nasıl söyleyebiliriz? Cumhuriyet devleti de geleneksel rejimlerinde tipik olan saray veya başkent iktidarını az veya çok sürdürüyor. İstanbul Türkçesi, Kocaeli’nde bile konuşulmazdı. *Bu “eski” rejim düzeninde en önemli olan, devletin rakibinin olmamasıdır* ama devletin gündelik hayattaki, toplumun içindeki iktidarı, saray veya başkentten uzaklaştıkça azalır hatta ulaşımı zor yerlerde bazen yok olurdu. Osmanlı döneminde üye sayıları 20 000’i aşan eşkıya grupları vardı. Bunlara düz anlamıyla eşkıya veya çete denebilir mi, takdirinize bırakıyorum. Bu dönemde devletin insicamının ve iktidarının en yüksek düzeyine, Millet sistemini de kuran Fatih Sultan Mehmet döneminde ulaştığını düşünüyorum. İstanbul’u almakla kazandığı büyük itibarın da bunda payı olmuştur. Batı Avrupa ve Osmanlı devleti kronolojileri, devletin veya siyasi iktidarın merkezileşmesi bakımından birbirine karşıt eğilimler gösterir. *Osmanlı’da devletin toplumun içindeki gücü, özellikle de Kanuni’den sonra, günümüze yaklaştıkça zayıflarken Avrupa’da aksine giderek arttı.* Sonuçta Habermas’ın modern kapitalist Avrupa’da sistem düzeyinin yaşam dünyasını kolonileştirdiği teziyle bahsettiği kapsamlı bir düzen kuruldu. Türkiye’de devletin “adi” suçlar da denen sıradan suçlarla politik suçlar arasında fark gözetmediğini, ikisine politik olanın lehine farklı muamele ettiğini söylemek mümkün. Bu, politik olanın hukuki olana öncelikli ve üstün görüldüğünün bir işaretidir. Bir devlet habitusu bu, yoksa yasa gereği değil. Adi suçlarda devlete meydan okunması söz konusu değildir! Tüm bunlar düzenin normalleşmediğinin bir işaretidir. Yine Weber’in egemenlik tanımından yola çıkacak olursak, devletin, devlet hukukunun gündelik hayatta bireyler dolayısıyla hayata geçirildiği bir ülkede egemen olduğundan söz edebiliriz. Burada tekil yasalara ikna olmaktan veya ceza korkusundan çok, devlete inanmak ve güvenmek belirleyicidir. Carl Schmitt’in kelime takımını kullanarak ifade edecek olursam, bireylerin içinde yaşadığı somut normallik durumunu devlet değil de sosyal özneler zaman içinde kendileri oluşturuyorlarsa, devlete ihtiyaçlarının konusu da farklı olacaktır. Normal durum neyse oradaki norm geçerli olacaktır, diğeri belki saygı duyulsa bile rafta kalacaktır. Bazen en üst rafta! Kısacası, ben Türkiye’de “merkez” kavramının işaret ettiği anlamda üstten alta doğru hiyerarşik değil

de, *heterarşik* bir yapı olduğunu düşünüyorum. Bu da farklı kesim ve grupların kendi iç hiyerarşilerine sahip olmaları anlamına gelir. Türkiye’de kamusal hayat asker uğurlamaları, Cumhuriyet Bayramı törenleri üzerinden yeterince araştırıldı ama trafik, kaldırım ve apartman koridorundaki ayakkabılar düzleminde aynı derecede incelenmedi. Öte yandan Türkiye’de fevkalade güçlü olduğunu düşündüğüm kinizm sadece devlete yönelik değil ki, asıl olarak sosyal yabancılar karşısında ve arasında ortaya çıkıyor. Ahali diğerlerinde hata, kusur ve örtük bencilce motifler aramaya götüren kinizmin o kadar etkisi altında ki, Türkiye’de eleştiri denince akla olumsuz eleştiri geliyor. Eleştiri olumlu da olabilir oysa. Öte yandan, Türkiye’de sivil toplumun göreceli zayıflığında, devletin sivil topluma yönelik nefretinin değil belki ama onu kontrol isteğinin payı var da, köklü ve kalımlı, yüksek düzeylerdeki sosyal güvenmezliğin bloke ettiği sosyal sermayenin cıvıllığının yok mu? Türkiye’de sivil toplum kuruluşları çoğunlukla belirli bir mahalleye cami yaptırma veya köy yardımlaşma dernekleri gibi yerel amaçlara sahip. Herkese hitap edebilecek veya daha evrensel amaçlara sahip dernek ve vakıf örgütlenmeleri azınlıkta kalıyor. *Sosyal sermaye düşüklüğünü tepeden inmecei devletin modernleştirici baskıcılığından çok, yaygın sosyal kinizm ve güvenmezlik daha iyi açıklayabilir diye düşünüyorum.* Türkiye’de o kadar kaotik bir gündelik hayat var ki, yasal diğer bir deyişle soyut ve genel formel normların uygulanabileceği homojen yaşam koşullarının bulunduğundan kuşku duyulabilir. Türkiye normalleşseydi, bir hukuk devleti müesseses olabilir ama hukukun güçlü rakipleri var. Yani toplum sanıldığı kadar güçsüz değil. Devlet de genellikle sanıldığı kadar veya istediği düzeni yukarıdan aşağıya doğru tek yönlü olarak müesseses kılabilir kadar güçlü değil. Yandaşlığın veya belirli ilişkilerin gerekleri, yurttaşlığın gerekleri kadar hatta sık sık daha etkili.

Ben “hakim kültür” kavramlaştırmasından çok, kültürel ana caddeler metaforunu kullanmayı yeğliyorum. Bazı kültürel caddeler diğerlerine göre daha işlek oluyor. Kültürel caddeler her zaman birbiriyle uyumlu olmuyorlar; beklenmeyen veya istenmeyen sonuçlar da üretebiliyor veya retoriksel amaçlarla da, literal anlamda kullanılabilirler. Kimi politik figürlerin de toplumsal ve politik kültürü retoriksel bir araç olarak sık sık kullandıklarını söylemek yanlış olmaz. Hukuk da hukuk olarak kendisine saygı duyulmaksızın kullanılabilir. Karşıt tarafın bazı üyelerinin hukuki yanlışlarının hatta suçlarının, “uygun” zaman gelince ortaya çıkarılmak üzere çekmecede saklanması sıradan veya günlük bir olay olmasa da normal olması gibi. Son büyük depremden sonra, yargılanmaksızın yağmacı olduğu belirtilen kimi kişilere gösterilen muamele için sosyal medyada “merdivenden düştü” etiketi açılmış ve binlerce tvit atılmıştı. Hukukla alay etmeyi bu. Hukuki söylem de bir retoriğe dönüşebilir. Kültürel caddelerin sosyal hayatta işe yaradıkları alanlar veya davranışlar da zamanla değişebilir. Yine de toplumsal kültürde tıpkı bir anayasada olabildiği gibi, kendisinin nasıl değiştirileceğine dair bazı kabuller de olabilir tabii. Türkiye’de bu değiştirici fail devlettir. Cumhuriyete karşı biraz da bu sebeple ciddi bir toplumsal isyan olmamıştır. Bir kültür şoku yaşanmamıştır. Bazı şeyler değişirken bazı şeyler de değişmemiştir çünkü. Hatta değişim değişmeyenler üzerinden gerçekleşmiştir. Kültür şoku artık her şey size yabancı olduğunda ortaya çıkar. Sudan çıkmış balığa dönersiniz. Türkiye modernleşen bir

ülke ve seçmeli modernleşme diyebileceğimiz bir kalıp ortaya çıktı. Bu kendiliğinden oldu. Zaten o yüzden de deyim yerindeyse tuttu. Mesela artık çoğu genç, partnerleriyle evlilik niyetlerini ailelerine yansıtmadan önce zaten birbirini tanıyor, sonra Türkçe’de “kız isteme” denen bir ritüel de gerçekleşiyor. Böylece geleneksel ve modern olan, aynı süreçte bir araya geliyor. Ne geleneksel ne de modern olan, bu modernleşme modelinde sert, esnemez bir nitelik taşıyor. Çünkü işe yarıyor. Ben birçok muhafazakarın da farkında bile olmadan gayet modernleştiğini düşünüyorum. Kültür böyle bir şey zaten. Yani kültüre dair yüksek bir bilinç düzeyini sergilememiz şart değil. Belki, bu yüksek bilinçlilik daha çok elitlerin bir niteliği sayılabilir ama onlar da kültürel bilinç dışından kaçamazlar. Zaten her şeyin bilincinde olarak yaşanmaz. Kimi muhalif aktivistlerin kullandıkları “susma; sustukça sıra sana gelecek” sloganına bakalım mesela. “Susma; susarsan sıra sana da gelir” ibaresi ile “kendi başına gelmez diye susuyorsun” ibareleri aynı zihniyet düzleminde yer alır. Eğer hesabi akıldan değil de ilkesel, kategorik akıldan söz edeceksek, sıranın belirleyici olmaması gerekir. İnsan onurunun muhasebesi olur mu! Şarta bağlılıkla aklı nasıl yan yana getireceksiniz! Böyle sürçmelerde kültürel bilinç dışımız açığa çıkarılır. Kaldı ki bir muhalif de adaptiftir. Konformist olmadan da adapte olabilirsiniz. Psikotikler adapte değildir. Toplumsal bilinç dışı biraz ideolojyse biraz da kültürel bilinç dışıdır.

Diğer yandan, tarihin ağır yükü en net biçimde toplumsal kültürde görülür. Toplumların özleri yoktur ama tarihleri vardır. Tarihleri onları plastik veya amorf olmaktan alıkoyar. Özlerinin olmaması amorf oldukları anlamına gelmez. Bu belirli tarih, toplumdaki herkese bir yük ve o yükün ağırlığını yükler. Zaten üstten alta doğru baskıcı modern devrimlerin akibetleri, toplumların sıfırdan yaratılamayacaklarını göstermedi mi? Bastırılan geri dönmedi mi? Aynen geri dönmedi ama; çünkü o da tarihin zamanla değişen yüküne maruz kalmıştı. Kelimelerin değişmesi her zaman gösterilenlerin de değişmesi anlamına gelmez. Türkiye’de kulun yerine yurttaş, tebanın yerine millet geçti ama devlet-toplum-bireyler arasındaki çok boyutlu ilişkilerin nitelikleri ne kadar değişti? Ben bu sorunun hala anlamlı olduğunu düşünüyorum. Fakat yanlış anlaşılma istemem. *Tarihsel bağlam bizi koşullar ama belirlemez.* Aksi halde zaten tarih olamazdı. Tarihin imkan şartı değişime açıklıktır. Bu da belirli bir ölçüde olumsuzluk yani zorunsuzluk içerir. Biz tarihe rağmen değil tarih sayesinde amil oluruz. Fail sözcüğünün tam karşılığı ameledir. Amele yenilik yapar. Taş üstüne taş koyar. Bina inşa eder.

Geleneksel kültürlerde toplumsal düzen verili kabul edilir. Toplum kimin kurduğu kabul ediliyorsa onun normatif önceliği de vardır. Buna göre, toplumun düzenini ilahi bir figür kurmuşsa o, toplum sözleşmesi anlayışlarındaki gibi insanlar kurmuşsa bireyler önceliklidir. Türkiye’de geleneksel kültür halen etkisini yitirmiş değil ve bireylerin tüm topluma karşı ileri sürebilecekleri haklarının bulunduğu sorgulanmaksızın kabul edilen, doğallaşmış bir görüş olduğunu söyleyebilmek zor. Özellikle de muhafazakar, sağ kesimde. Weber’in ünlü patrimonyal siyasal yönetim tanımına geldim burada. Fakat eklemek istediğim husus, bu yönetim zihniyetinin Türkiye’de kolektivist kültürel ana cadde dışlanarak ele alınamayacağı. Çünkü kolektivistik anlayışta da nihayetinde toplum kendi başına var olduğu kabul edilen

bireylerce birlikte kurulmuş sayılmıyor ve bir bütün olarak tasavvur edilen toplumun otoritesi ve normatif önceliği de buradan kaynaklanıyor. Ontolojik olarak önce gelen normatif olarak da öncelikli olur.

Türkiye’de devlet de verili, kendi kendisinin sebebi ve dolayısıyla özünde meşru kabul edildiği oranda, ahali de devleti kendisinin göremiyor ve bireysel sorumluluk üstlenmiyor. *Devlet toplumu kurduğu varsayılan fazlanın işlevini yüklediği için aşkınlaşıyor.* Bu durumda devlet ağır bir sorumluluk yükleniyor ama ne Osmanlı’da ne de Cumhuriyet döneminde devlet güçlü devlet mitinde öngörüldüğü kadar insicamlı ve iktidarlı bir alan değil. Meşruiyeti iktidarından daha güçlü belki de.

Türkiye’de kültürel ana caddelerden biri olan kolektivistik kültür, siyasal alanda da karşımıza çıkan kalımlı bir eğilim olan kayırmacılığın başlıca sebebi. Bu aslında beklenmeyen bir sonuç. *Türkiye’nin heterojen toplumsal yapısıyla kolektivistik kültürel ana caddenin etkileşimi, kayırmacılığa diğer bir deyişle muhatabın aidiyet nesnesine veya kimliğine göre çifte veya çoklu davranış standartlarının uygulanmasına yol açıyor.* Elbette, bu da sosyal ve siyasal güvenmezliği artırıyor. Bir bakıma, bu güreşte kendi oyunuyla alta düşen sporcuların durumuna benziyor. Demek ki, *yandaşlığın ve belirli ilişkilerin gerekleri yurttaşlığın daha soyut gereklerine önde geliyor* ve bu da ulus devlet projesinin yeterince başarılı olamadığının kuvvetli bir işareti. Aynı sebeple, Türkiye’de iktidarda olmanın getirisi ve muhalif olmanın riski hatta tehlikesi de çok oluyor. Bu durumun, Türkiye’de yediden yetmiş herkesin, kullandığım deyim için kusura bakmayın ama aklını siyasetle bozmasının başlıca sebebi olduğunu düşünüyorum. Kamusal alanda bazen patron-yanaşma ilişkileri bazen akrabalık çevresi ilişkileri bazen sadece arkadaşlık ilişkileri içinde karşımıza çıkan kayırmacılık, modern hukukun ve burjuva kamusunun “herkes yasa önünde eşittir” veya “kimse yasaların üzerinde değildir” ilkesine karşıt bir eğilim. Bu da devletin kamusal alanın altını oyuyor elbette. Kamusal olan herkesin ve hiç kimsenindir çünkü. *İlişkisel kayırmacılık, nihayetinde bir serbestlik/tercih alanı olan özel alanın kamusal alana sirayet ettiğini de gösterir.* Nitekim, bir yandaş olarak biatkar ama bir yurttaş olarak pek de yasa tanımaz insanların sayısına bakarsak, bu etkinin gücünü bulabiliriz.

Toplumsal kültürün iç dünyaya nasıl geçtiği pek net değil. Fakat kültürel normlar yeterince içselleştirilmişse, bireyin mesela “bunu yapmamam gerekir” tarzında, yüksek bilinçli bir muhakemeye girişmeye gerek duymadan, üzerinde çok düşünmeden, “ben bunu yapamam” diye düşüneceğini öngörebiliriz. Onun bu tavrını üstbeninin bağımsızlaştığının ve ilgili normun onun karakterine işlendiğinin bir işareti olarak görebiliriz. Böylece kültür, yararçı hesaplamalardan ve bireyci faydacı akıldan bir ölçüde bağımsız, kendi başına ve kendisi için bir değer olarak görülebilir. Bu özelliği kültürün irrasyonelliğinden çok, onun aklın ötesinde bir boyutu da olduğuna işaret eder. Sadece öyledir işte. Bir durumdur. Elbette sonra gözden geçirilebilir ama bu her zaman kolay değil. Sosyal bağlam, içselleştirme mekanizmasından bağımsız olarak da bireylerin davranışlarını yönlendirmelerinde etkili olabilir. Belki de çoğunlukla daha etkilidir. Öte yandan içselleştirme bireyin sosyal bağlama eleştirel

mesafelenmesinde de gerekli bir adım. Sosyal öznelere sosyal bağlama göre davranmaları için, akan suya karışmaları için davranışlarına kişisel bir anlam yüklemeleri gerekmiyor. Yani onları motive edenin içselleştirilmiş değer ve normlar olması gerekmiyor. Onların bu değerlerin birer temsilcisi gibi davranmaları gerekmiyor. Herkes “herkes böyle yapıyor” diye öyle eyliyorsa, ilgili özne davranışına hangi kişisel anlamı atfetmiştir ki! Weber’in kişisel düzlemden anlamlı eylem kuramından uzaktayız burada.

Akıl toplumsal bir açıdan bakarsak, bir tür birikimli emek ve zamandır ama Türkiye’de bu birikimi yapmak kolay değil. Bunun için alanların ayrışmasının biraz daha mesafe alması lazım. Türkiye’de siyasal sermaye ağırlığını çok hissettiriyor. Ama bu da kültürel arka plandan bağımsız değil.

Türkiye’deki hakim kültürün iktidar anlayışı siyasal kültürün şekillenmesinde nasıl bir rol oynamıştır?

Ben Türkiye’de bütünsel, tümleşik bir kültürden daha çok, bazı kültürel işlek diğer bir deyişle ana caddeler olduğunu düşünüyorum. Kültürel ana caddeler genellikle birbirine bağlansalar da bu zorunlu değil. Bu bağlamda ben Türkiye’de iki ana caddenin en işlek caddeler olduğunu düşünüyorum. Bunlardan biri Türkiye açısından üzerinde epeyce veri birikmiş olan kolektivizm. Kolektivizm bazen sosyalizmle karıştırılıyor ama elbette böyle değil. Kolektivistik yani toplulukçu kültürün Cumhuriyet dönemine geçmişten miras kaldığını düşünüyorum. Kolektivist anlayışta, bir bütün olarak tahayyül edilen topluluğun, (bu bağlamda topluluğun üyeleri denmesi pek de doğru olmayan) bireylere, hem ontolojik hem de normatif açılardan önde geldiği kabul edilir. Organik bir toplum modelidir bu. Rollerin toplamı toplumu verir; bireyin rolleri de onun benliğini tanımlar. Birleşik, tümleşik, eksiksiz adeta mükemmel bir toplum tahayyülü söz konusudur. Bu yüzden, eleştirilmesi de hoş karşılanmaz. Bireylerin tüm topluma karşı ve toplumun temsilcisi olmanın ötesinde, onunla eşöznlü kabul edilen devlete karşı ileri sürebilecekleri, doğuştan geldiği kabul edilen haklarının bulunmadığı, örtük bir bilgi olarak, kabul edilir. Bu tür haklar sonradan kazanılmadıkları için kaybedilemez, vazgeçilemez ve devredilemezler de. Kölelik sözleşmesi yapamazsınız mesela. TC Anayasalarına bakarsak, böyle hakları tespit edebiliriz elbette; ama bu haklar sosyo-kültürel bir boşluklardır. Demek istediğim bu. Bazı hukukçular Anayasanın toplumu kurduğunu düşünürler ama Türkiye’de böyle mi gerçekten? Devlet de verili, kendi kendinin temeli olan düzenin bir parçası görüldüğü ölçüde, son kertede bireyler karşısında önceliklidir. Ben Türkiye’de devlete, tümleşik topluluğu kurduğu varsayılan fazlanın işlevinin yüklendiğini düşünüyorum. Toplum bu zihniyette 1+1+1 mantığıyla ele alınmaz, toplumsal değildir. Daha çok, metafizik bir varlıktır, bireylerin toplamını aşan ayrı bir tözdür. Topluluğu kuran bir fazla vardır. Bu fazla bireylere indirgenemez. İki farklı kategorilerdedir. Ben bu fikri “Toplumsal Simya ve Demokrasi: Türk Toplumunda Toplum ve Emsallik Tasarımları” başlıklı, 2002 yılında yayınlanan bir makalemde “toplumsal simya” diye adlandırmıştım. *Aynı zihniyet, politik toplum tasarımı için de geçerli.* Değersiz metallere değerliyi üretmek gibi. Tek başlarına insanlar kurşunsa, milli topluluk altındır. Bundan ötürü bireyden gerektiğinde

kendini Millet için feda etmesi beklenir. Toplum toplum sözleşmesi kuramlarındaki veya erken liberal düşüncedeki gibi, uzlaşma varan bireylerin basit toplamı olarak düşünürseniz, devlet ve toplum normatif olarak da ikincilleşebilir yani onlara karşı ileri sürebileceğiniz bazı haklarınız olabilir. O zaman da birey bir töz, bir “entity” birey olarak kabul edilmektedir; o tüm ilişkilerinden bağımsız olarak kendisi olabilir. Kendisi kendisine verilir. Elbette bu belki bir dilek olabilir ama insanlar hep gruplar içinde yaşadılar. Modernitenin kültürel ana caddelerinden birinde, birey böyle bir eylem ve anlam merkezi olarak görülüyor. Böylece, bahsettiğim bu iki görüş çatışır. Türkiye modernleştiği ölçüde, modern bireyci anlayış da ülkeye girdi ve az çok benimsendi. Bence din de bireyselleşebilir ama şimdi konumuz bu değil. Aslında seçenekler belirttiğim bu iki kısır metafizik dünya görüşüyle sınırlı değil ama oraya girmeyeyim. Özet olarak, *Türkiye’de politik kültürde devlete atfedilen normatif ve ontolojik önceliğin, toplumsal kültürde bir karşılığının ve zemininin olduğunu düşünüyorum.* Tarihsel kültürel bir zemin bu. Ben kültürün güçsüz/etkisiz olduğunu düşünmüyorum; diğer bir deyişle, kültür bir epifenomen (gölge olgu) değil. Kültür bize bir anlatı sunar. Anlatılar anlam inşa ederler, çünkü birbirine bağlarlar. İnsanları da birbirine bağlamak gerekir. Masallar da mitler de ideolojiler de birer anlatıdır. Bilimin zayıf yönlerinden biri anlatılar üretme konusundaki beceriksizliğidir.

İkinci ana cadde ise otoriterlik. Ben Türkiye üzerine de çalışmış olan saygın antropolog G. Hofstede’nin iki kültürel indeksini, güç mesafesini ve belirsizlikten kaçınmayı, otoriter kültürel ana cadde başlığı altında bir araya getirmek istiyorum. Umarım bu iki ibare kendini yeterince açıklıyordur. Belirsizlikten kaçınma eğilimini, mümkün olduğunca “ya o ya o” biçiminde düşünme biçimi veya büyük harfli bir hakikate düşkünlük yani bir zihniyet olarak tasvir edebiliriz. Fakat bunlar da mesele kelimesinin iki başlıca anlamıyla da büyük meseleler. Ben otoriterliği kadir-i mutlak sayılan bir politik figürün veya politik elitin istediği her kararı alıp zor ve baskıyla uygulaması merkezinde ele almıyorum. Otoriterliğin toplumsal kültür ve toplumsal bilinç dışında da desteklerinin olduğunu düşünüyorum. Sözümlü ettiğim iki eğilimin yanına, idare edilmeden kendini makul ve bu anlamda akli biçimde idare edememe karakteristiği olarak heteronomiyi de eklemek istiyorum. Bu üçü otoriter sendromu yeterince aydınlatır. Otoriter kültürler kör itaat ekerler ama bazen de kör itaatsizlik biçerler. Bunların ikisi de bağımlılığa işaret eder. Ergen negativizmdeki gibi. Söylediğinizin doğru olduğuna inanmanız hatta doğruyu söylemeniz, bir fanatik olmanızı engellemez; *bir muhalif olmanız da eleştirel düşündüğünüzün karinesi değildir.* Otoriterlik, kapalı zihinlilikle ve yönetilmeden kendini makul biçimde yönetememekle diğer bir deyişle heteronomi ile yakından ilişkilidir. Süleyman Demirel, “iktidarın değişeceğini anladığı gün trafik polisinin bile tutumu değişir” demiş. Otoriterliğe bir de şu boyutundan bakalım: *Kendini nasıl idare edeceğinin nasıl idare edileceğine bağlı olması.* Burada yasaların değişmesi değil belirleyici olan; siyasi iktidarı kullananların değişmesi. Söz konusu olan, “yasa ve düzen” ibaresini vurgulayan ABD tipi bir muhafazakarlıktan çok, otoriterliktir. Otoriter liderler yasa ve hukuk tarafından sınırlanmaktan haz etmezler. Aileci toplumsal yapıda ailenin üyeleri karşısındaki özerkliği ve üstünlüğü ile devletin bireyler karşısındaki asli meşruyetini paternalizm veya patrimonializm birbirine bağlar.

Otoriterlik bir toplumda bireylerin kendilerini yönetilmeden makul ve bu anlamda akli biçimde yönetememelerini, heteronomiyi de içerir demiştim. Eve çağrılan tesisatçının başında işini iyi yapsın diye beklemenin veya okullardaki sınavlarda öğrencilerin kopya çekmemeleri ya da yardımlaşmamaları için gözetmen bulundurmanın gerekli bulunmasındaki gibi. Böylece toplum farkında bile olmaksızın otoriteryan bir siyasi figürü davet etmektedir. Eskiden bu fikir “sallandırıcaksın Sultanahmet’te beşini onunu, bak bir daha yaparlar mı” biçiminde, daha sert bir tonda ifade edilirdi. Günümüzde ise cezasızlıktan veya cezaların hafifliğinden söz ediliyor ki bu da yararcı mantığın veya havuç/sopa ikilisinin yönlendirici gücünün bilindiğini gösterir. Yasa da kendisi için değil sonuçları açısından değerlendirilmektedir. Türkiye’de yasacı yani genel ve soyut hukuki normlarla yaşamayı değerli gören bir yaşam tarzı müessesleşmedi. Belki kurucu iktidarın da kurulamadığını düşünmek yerinde olur.

Ben Türkiye’de kinik, karamsar, mızımız, müşkülpesent, yararcı ve sonuçcu, araçsalcı bir zihniyetin öne çıktığını düşünüyorum. Kinik derken antik felsefedeki Kinizmden bahsetmiyorum elbette. Keşke bahsedebilseydim! Sosyal yabancılarda, özellikle de grup dışından olanlarda, kötü niyet, kusur, hata aramak ve ahlaki olmayan motifler tespit etmek tavrı yaygın ve köklü demek istiyorum. Kinik ahalden özür dilenmemesi, özrün ondan saklanması gerekir. Çünkü özrünüzün samimi olduğuna da inanmazlar. Bencilce çıkarlarınız için özür dilediğinizi düşünürler. İnsanların sonuçları önemli olmaksızın özür dilemelerine imkan verecek bir ahlaki bütünlüğünün olmadığına inanırlar. Onlar için güvensizlik ve herhangi biri olarak insanlara inanmamak asli tavidir, karinedir. İyiniyet ve masumiyeti asıl sayan belirli bir modern hukuki anlayışın karşıtıdır. Bu yüzden, sözü geçen hukukun tutunabileceği, patinaj çekmeyeceği bir sosyal zemini, normal yaşam koşullarını oluşturamazlar. *Bahsettiğim derin kinizmde, kolektivistik kültürel arka planda ahlakın etki alanının grubun sınırlarıyla örtüştürülmesinin payı çok diye düşünüyorum.* Grup dışına karşı güvensizlik asıl. Hatta, ben Türkiye’yi bir arada tutanın çatışma olduğunu düşünüyorum. Bourdieu, harika bir cümlesinde, birisiyle kavga etmeniz için onunla pek çok müştereginizin bulunması, en azından neyin kavga etmeye değer olduğu konusunda uzlaşmış olmanız gerekir demişti. Türkiye’deki durum tam da böyle. Bu uzlaşmanın bilinçli olması şart değil elbette. Sosyus yani ortaklık, deyim yerindeyse kavgadaki ortaklık da olabilir pekala. Türkiye’de kolektivist ana caddenin vurguladığı tektipçi dayanışma, bir çatışmama kültürünü de üretti. Fakat bunun sonuçlarından biri çatışma görgüsünün, terbiyesinin zayıflığı oldu. Fikirlerden çok onu ifade edenin eleştirilmesindeki gibi. Tümleşik toplum tasavvuru da dışlayarak bütünleşme tavrına yol açıyor. Çünkü eğer eliniz kangren olmuşsa bütünüün yararı için onu kesip atabilirsiniz. Keza ayrıksı fikrinizi grup içinde ifade edemiyorsanız, muhtelemen gruptan koparsınız. Kolektivizmin beklenmeyen bir sonucu olarak, siyasal hayatta grupların amip gibi içlerinde bölünerek çoğaldıklarını düşünüyorum. Sol politik gruplarda da sık sık gördük bunu.

Komşularınız yanlış eyleyken sizin doğru eylemeniz sizi zarara uğrattıyorsa, iki türlü de kaybedersiniz. Doğruyu da yanlış da yapsanız zarara uğrarsınız. Bu trajedidir. Politik pratikler için de aynı geçerlidir. Kant bile iyiniyeti, iyiniyetli davranış mutluluk için yapılmış olmasa da, nihayetinde mutlulukla ödüllendirmişti. Sonucu için değil de kendisi için yapılan

davranışlar konusunda Türkiye’de bir sorun var. Eagleton, sol jargondaki praksis kavramının amacı kendi içinde olan faaliyetler için kullanılması gerektiğini belirtiyordu. Doğru bu. Böyle bakıldığında praksis sonuçcu pratik akıldan ve sokak zekasından farklıdır.

Bunu biraz açayım. Diyelim ki siz iyiniyetli, dürüst bir insansınız ve işyerinizdeki ya da evinizdeki çalışanlarınızın sosyal sigorta primlerini gerçek ücretleri üzerinden yatırmayı istiyorsunuz ama komşularınız ücreti düşük gösteriyor. Bunun size yaşatacağı bir trajedidir çünkü dürüst davranmanız her seçenekte zararınıza olmaktadır. Ya kendinize ihanet edecek ya da komşularınıza nazaran zarara uğrayacaksınız. Sofinin seçimindeki gibi bir durum! Bahsettiğim trajedinin bireylerin davranışlarını yönlendirmelerindeki önemi açık. Bu durumdaki muhasebe hesabına dayalı davranışlar bireysel açıdan bakıldığında yararlı veya araçsal akla uygun olabilir ama nihayetinde kamusal açıdan genellikle zararlı oluyor. Yine Hegel’e, onun sivil toplumun bencilliği analizine geldik galiba! Ben fikirlerimi içselleştirmişsem onlar beni bireysel düzlemde motive edebilir ama ya benim benim için anlamlı davranışım komşularım ve yaşam çevrem için anlamlı değilse ne yapacağım? Kahramanlıktan bile kahraman başarılı olduğunda söz edilir genellikle Sosyal pratiklerdeki iktidarın gücüne geldik şimdi. Yaptığının diğerleri için de bir anlamı yoksa ne kadar direnebilirsiniz? Ya içselleştirdiğiniz fikirleriniz ve değerleriniz, size acıdan ve yabancılaştırmadan başka bir şey getirmemişse ne yaparsınız? Ya kolektif temsiller topluluk için fedakarlığı hatta gerektiğinde varlığınıza milletiniz için armağan etmenizi vurguluyor ama gündelik hayatta komşularınız fiş kesmiyorsa ne yapmanız gerekir? Bu ikisi arasındaki geçişi nasıl birleştirirsiniz? Birleştirmeniz gerekir mi veyahut! Çünkü şahit olduğunuz diğerleri de birleştirmemişlerdir ve bu gedik bile bir sosyal alışkanlığa dönüşmüş ve kanıksanmıştır. O başka bu başka! Yine de, düzen kuracak güçleri olmasa da akıntıya karşı direnen sosyal öznelerin bulunabileceğine inanıyorum. Anıtı dikilen meçhul askerler gibi meçhul sivil kahramanlar da vardır!

Ancak disiplinli bir dış ortamın mevcudiyetine bağlı olarak potansiyel ve kapasitenizi kullanabiliyorsanız, ortamdaki ve kuruluşlardan, örneğin okulunuzdan veya hocalarınızdan çok şey beklersiniz. Onlar mükemmel olsun istersiniz. Müşkülpesent biri gibi habitatınızı eleştirirsiniz. Amaçsız yaşam çok yorucudur; insan kendi kendisine yük olur. Uzun vadeli amaçlarınız yoksa gündelik hayatın güncelliğine, “şimdi ve burada” olana hapsolürsünüz. Güncele hapsolmüş bir insan sonsuza kadar yaşayacağını düşünüyordur muhtemelen. Şimdilik belki de gündelik hayatın örtük ideolojisidir. Egonuz güçsüzse, aslında başaramayacak olduğunuzu hissettiğiniz için uzak durduklarınızı “bu benim tercihim değil” diye sunabilirsiniz. Ne de olsa zaman tercihler dönemi. Bunlar hep otoriterliğin önemli bir boyutu olan yönetilmeden kendini yönetememek halinin görünümüleri. Onun için sözünü ediyorum. Türkiye’deki gibi birliğin çatışmayla kurulmasını istemiyorsak, kendi dünyamızı kurmaya da önem vermeliyiz. Türkiye’de kendini politik düzlemde var etmeye çalışan sayısız insan var; fakat bu düzlem öncelikle felsefe veya müzik de olabilirdi örneğin. Kendi dünyamızı kurabilmemiz için gündelik hayatın rutinlerinin silsilesine biraz mesafeli olmamız gerekiyor. Güncelin dar bağlamına batmamalısınız. Kimliklere saplanırsanız

da çatışmayla mesafelenmeniz zor olur. Yüksek düzeydeki sosyal güvenmezlik diğer bir deyişle kalımlı ve yapılaşmış güvensizlik de birlik oluşturabilir çünkü diğerlerinden beklentilerinizi *karşılıklı olarak* bunun üzerine kurarsınız. Diğerlerinin davranışlarınıza atfedeceği anlamı kestirebilirsiniz. Yargılayıcı “sen” dilinin gündelik hayatın belki de baskın dili olduğunu göz önünde tutmak gerekir burada. Sosyal güvensizlik sosyal öznelere istikamet verir. Karşınızdakinden neyi bekleyebileceğinizi bilirsiniz ve o da sizin ondan neyi bekleyebileceğinizi bildiğini bilir. Kimlikten elde edilen anlam kestirmeden bile değildir, hazır gıda gibidir. Kimlikten kaçamayız elbette ama yine de kendi dünyamızı oluşturabiliriz. Gündelik hayatın güncelliğinin dar bağlamına teslim olarak, ufukumuzu şahit olduklarımızla veya şahit olanların şahitlikleriyle sınırlayarak kendi dünyamızı kurmamız zordur. Eleştirinin bir imkan şartı olan mesafe duygumuz oluşmaz çünkü. Elle gelen düğün bayram deriz o zaman. Belirsizlikle mücadele ederken kimliğimize dayanabiliriz ama bu giderek daha çok çatışma yaratabilir ve belirsizliği arttırabilir. Eagleton demişti, ne kimlikle ne kimliksiz oluyor diye. Doğru bu. Fakat kolektivistik bir kültürel arka planda, sözü geçen eleştirel mesafe ne kadar kazanılabilir ki!

Fakat ben birine güvenmenin imkan şartının onun hakkındaki bilgisizlik olduğunu belirten Byung-Chul Han’ın aksine, *sosyal ve siyasi güvensizliğin belirli bir sezgisel, örtük bilgiye -ki buna sağduyu da denebilir- dayandığını düşünüyorum*. Bu algı belirli bir kültürel zemin oluşturuyor; çünkü bireyler sözü geçen sağduyusal bilgilerine dayanarak, birbirlerinden neleri bekleyebileceklerini çoğu kez de doğru olarak kestirebiliyorlar ve davranışlarını da bu öngörülerine göre yönlendiriyorlar. Peki ama herkesin kendi davranışlarını, “herkes böyle yapıyor” diye düşünerek yönlendirdiği bir sosyal ortamda özne kimdir? Nietzsche “son insanı” şöyle niteliyordu: “Herkes aynı şeyi istiyor, herkes aynı ...”. Taraflar sosyal yabancılar olarak, tesadüfi (random) insanlar olarak, normal yaşam koşullarında birbirine güvenmiyor ve diğerinin de aynı bilgiye sahip olduğunu biliyorlar. Kültür de zaten böyle bir şey değil mi! Size toplumsal hayatınızda bir istikamet sunan bir anlatı oluşturuyor bu kinik kültür. Demek istediğim, kinizmin sadece devlete yönelik olmadığı. Kaldı ki toplum devlet ilişkilerini salt üstten alta doğru okuyorsak veya toplumu kuranın iktidar olduğunu düşünüyorsak, toplumdaki devlete yönelik kinizmi nasıl açıklayacağız? Bir mesafeyi gerektirir bu. Bizi kuran bir şeyden çok uzaklaşamayız. Özneliğimizi dil kuruyorsa dilden çıkamayız mesela. Tek yönlü bilet almak gibidir bu.

Sonuç olarak, Türkiye’de bahsettiğim kültürel caddelerin, etkin siyasal anlatıların biçimlenmesinde de etkili olduğunu düşünüyorum.

Siyaset Bilimi literatüründe siyasal kültür çeşitli özelliklerine göre farklı biçimlerde kategorize edilip açıklanır. Örneğin, politik katılıma göre parokyal-teba- vatandaş kategorizasyonu; toplumsal yapıya ilişkin bireyci-moralist-geleneksel kategorizasyonu ya da tarihsel ve coğrafi olana özgü Batı uygarlığı, Doğu Uygarlığı, İslam Uygarlığı vs. kategorizasyonları. Bu kategorizasyonlar Türkiye’de siyasal kültüre dair ne söyler ya da birşey söyler mi? Türkiye’deki siyasal kültürü biri ya da bir kaç ile açıklayabilir miyiz?

Bunların hepsi az çok birşey söyler ama hiçbiri Türkiye için kapsayıcı, tüketici değil çünkü en başta Türkiye'deki gündelik hayatı niteleyen “düzenli anarşi”yi ihmal ediyorlar. Aktüel yaygın davranış anlamında olguyla, olgunun davranışsal modeli olarak normun örtüşmesini görmezden geliyorlar.

Yaygın kinizm ve güvenmezlik, sorunuzda saydığınız kategorilerin hangisinde için? Teba yurttaş “olduktan” veya ilan edildikten sonra tavırları nasıl, ne yönde değişti mesela. Hürriyet “ilan” edilebilir mi! Bana bu konular önemli gibi geliyor. Yurttaşlar hem gündelik hayatta yararlı muhasebe mantığını izleyebilir hem de ortak sadakat nesnelere dahil kendi başına değerli gördükleri nesnelere ve bu bağlamda kültürel nesnelere benimseyebilir elbette. Türkiye’de insanlar yurttaş olduktan sonra, birbirlerine yönelik tavırlarında devlet hukuku daha öne çıkıp, hukuk baskın sosyal kontrol biçimini kazandı mı? Bana pek böyle gelmiyor. Dayanışma sözleşme ve hukuktan çok tektiplilik rotasını izliyor. Bireylerin davranışlarını yönlendirmelerinde yandaşlık mı yurttaşlık mı daha önemli mesela; özellikle bu ikisinin gerekleri çatıştığında. Birinde durumsal ve tekilsel, ilişkisel bir ahlak geçerli diğeri daha biçimsel, akli ve hukuki.

Türkiye’de toplumun devlete attığı goller gol sayılmıyor ama devletin topluma attığı goller sayılıyor. Böylece devlet her zaman galip gelebilir! O halde hakemlere bakmamız gerekir. *Güçlü devlet miti aktüel devletten daha güçlü Türkiye’de.* Hatta devletin abartılmış gücünü de bir kültürel algı sayabiliriz! Devletin güçlü ve güçsüz olduğu alanlar var oysa. Şuna bakabiliriz: Şiddet ne kadar ve nerede yoğunsa iktidar orada o kadar azdır. Hukuku şiddete indirgeyen görüşlere de katılmıyorum.

Türkiye’de yediden yetmişe kadar hemen herkes siyasetle ilgileniyor. Ama bunun başlıca sebebi, siyasi iktidarda olmanın avantajının, muhalefette “kalmanın” da dezavantajının, riskinin hatta tehlikesinin çok olması. Siyasi iktidarı kullananların değişmesinin geleceğiniz üzerinde büyük çapta bir etkisinin olmayacağından yeterince eminseniz, bu konulara dikkat etmeye çok emek ve zaman harcamayabilirsiniz. Bu, sizin barışçıl diğer bir deyişle sivil bir müesses kültürel ortamda yaşadığınıza işaret eder. Bu sezgisel bilgiye sahipsinizdir. Türkiye’de insanların geleceklerinden yeterince emin olmamaları siyasete yönelik ilgiyi arttırıyor. *İnsanların geleceklerinden yeterince emin olmayışları ise hukuk devletin etkisizliğine işaret eder.* Hukuk devletsiz bir demokrasi bu güvenceyi sağlamayabilir. Çoğunluğun azınlığı kendine köle yapmasını engelleyecek olan nedir? Öte yandan, belli başlı ideolojilerin veya büyük anlatıların günümüzde anlatsal güçlerini kaybetmelerini apolitiklikle karıştırmamak lazım. İdeolojilerin yeni kuşaklar üzerindeki etkilerinin giderek azalması, gençlerin apolitik oldukları anlamına gelmez. Öte yandan dijitalizm bana deyim yerindeyse henüz Kapital’i yazılmamış bir ideoloji gibi geliyor. Araç içeriği de değiştirir malumunuz.

Toplumsal düzen veriliyse, kendisinin temeliyse, yapacak çok şeyiniz yoktur. Düzen doğallaşmıştır. Toplumdaki yerinizi, rolünüzü, işlevinizi kabul edersiniz. Toplum, düzeniyle

birlikte kurulmuştur. Devleti ve toplumu kuranlar bu amaçla bir araya gelen insanlar değildir. Ama düzeni insanlarca kurulmuş kabul ediyorsanız, bunun size açtığı bir zihinsel alan ve eleştirel mesafe vardır. Türkiye’de gelenek daha çok din kurumu üzerinden okundu ama toplumda verili kabul edilen ilişkileri esas alan kolektivizm, geleneksel kültürün de önemli bir boyutuydu. Ben İslam dininin de bahsettiğim kolektivistik kültürel zeminde intisap edildiğini ve ona uyumlandığını düşünüyorum. Dinin kültürün kurucu merkezinde yer aldığını düşünmüyorum demektir bu. Nitekim Aydın Uğur hoca bir makelesinde Türkiye’de ayıp kavramının günahattan daha çok önemsendiğini yazmıştı. Türkiye’de dindar insanlar davranışlarını yönlendirirken günah kavramına ne derecede baş vuruyorlar mesela! Bu, kolektivizmin din üzerindeki etkisidir. Devletin bir tüzel kişi olması bile onun kurulu olduğunun işaretidir. Topluluk ve rol ilişkileri verilirse, onların düzeni de verilidir. O zaman da önemli olan bu düzeni sürdürmektir. Muhafazakar ideolojinin de yapmaya çalıştığı bu. *Türkiye’de nikah töreni ve düğün davetiyelerinde davet sahibi olarak anne babanın belirtilmesi adeti, toplumsal algıda evliliğin iki özerk birey arasında kurulmadığına işaret eder.* Aileci toplumsal yapılarda evlilik sosyal bir görev, aile sosyal bir kurumdur. Evlilik de öncelikle çocuk yetiştirmek, topluluğun idamesi içindir. Birey ilineksel kabul ediliyor demektir bu. Aynı konum devlet karşısında da geçerlidir. Dolayısıyla, Türkiye’de güçlü bir zihniyete göre, hukuk da bireyleri ve haklarını değil de öncelikle devleti ve bireylerin dışında ve üzerinde kabul edilen ve bireylere indirgenemeyen bir Topluluğu (günümüzde Milleti) korur. Devletin kişiliğiyle Milletinkini eşözlü görürseniz de bireyin elini kolunu iyice bağlamış olursunuz. O zaman da hukuk devletten (doğuştan haklar teorisinde olduğu gibi) soyutlanamaz ve onun kuruluşsal iktidarını yeterince sınırlayamaz. Çünkü devlet de asli ve verilidir. Allah’ın gölgesi olan ve O’nun seçtiği padişahın yerini, asli devlet almıştır. Bu bir politik teolojidir. Bir radikal kolektivist olan Atatürk’ün de toplumsal sözleşme düşüncesi yoktu. Türkiye’de genel seçimlerde oy kullanmayanlar için küçük de olsa bir ceza öngörülmüş olması, oy kullanmanın bir haktan çok görev olarak telakki edildiğine işaret eder. Haklarınızı ister kullanırsınız ister kullanmazsınız. Seyahat özgürlüğünüzü kullanmak zorundaysanız bu seyahat ödevidir artık. O zaman da size bu ödevi yükleyen üstün bir güç vardır. Türkiye’de bu güç Millet ve kişiliğini ondan ayırmayan devlettir. Birey, Anglosakson Halk Egemenliği doktrinindeki gibi egemenliğin minicik bir parçacığına bile sahip olmadığı için, oy kullanmadığında ceza alabilir. Yine aynı kültürel arka plandan dolayı, *Türkiye’de devletin politik ve adi denemelerden suçlara karşı muamelesi farklıdır.* Tüm bunlar Türkiye’de devletin politik boyutunun hukuksal boyutundan daha çok önemsendiğine işaret ediyor. Belki de Türkiye’de toplumsal ve siyasal hayat, bir hukuk devletinin etkin olmasına imkan verecek ölçüde normalleşmedi. Özellikle uzun zaman dilimlerinde bakarsak bunu saptayabiliriz. *Türkiye büyüyünce ne olacağına karar verememiş çok genç biri gibi görünüyor.* Bir kesim acaba şeriat mı gelecek diye endişelenirken, iktidar da AB projesinden vazgeçmediğini açıklıyor. İki yıl sonrasını bile kestirmek çok zor.

Yukarıdaki soru ile ilişkili olarak, her kültürün kendine özgü, biricik ve her tasnifin genelleştirici ve bu nedenle de bir parça indirgemeci olduğunu varsaydığımızda

Türkiye'deki siyasal kültürün varsa kendine özgülüğü neden kaynaklanır? Sizce Türkiye'de siyasal kültürün alamet-i farikası nedir?

Tamamen özgün olanlar birbirleriyle karşılaştırılmazlar. Karşılaştırılmazlık, kültür şokunun imkan şartıdır. Türkiye'ye ilk kez gelen yabancılar kültür şoku yaşıyorlarsa Türkiye'de karşılaştıkları kültür de özgündür diyebiliriz. Psikolojik travma boyutlarına ulaşmayan minik şoklar da yaşıyor olabilirler! Bu sorunuza da Wittgenstein'in *aille benzerlikleri* kavramlaştırmasına başvurarak yanıt vermek istiyorum. Daha önce bahsettiğiniz politik kültürler için kategorilere ait hiç bir özellik üyelerin tümünde aynen zuhur etmez ama örtüşen bazı benzerlikler vardır. Otomobil Türk kültürüne özgü değildir ama Türklerin otomobili nasıl kullandıkları, onu kullanım tarzları kültürel bir konudur. Mesela yaya geçitlerinde nasıl davranıyorlar! T. Eagleton'un belirttiği üzere, bu anlamda kültür belirli bir tarza işaret eder. Türkiye'de ortaya çıkan seçmeli modernleşmenin bir boyutu olan politik kültür, mesela Büyük Britanya modern politik kültüründen hem farklı ama hem de biraz ona benzerdir. Anayasaya bakacak olursak benzerlikle çoğalır! Ayrıca Türkler altı yüz yılı aşan bir süredir Avrupa'dalar. İlginç olan, kendini hala Avrupalı saymayan sayısız Türkün bulunması. Çünkü sözü geçen Türkler Avrupayı Hıristiyanlık, kendilerini de İslam aidiyetleri üzerinden, din ekseninde tanımlıyorlar. Bu bakış açısı göçmen karşıtı sağcı Hristiyan Avrupalıların çok işine yarıyor. Çünkü "çoğumuz Müslüman olabilir ama biz Avrupalıyız" dememize bir engel yok. Sözü ettiğim özcü bakış açısı ufkumuzu sınırlıyor. Sağ düşünce özcülüğe eğilimlidir. "Bizi biz yapan milli manevi değerler" ibaresini düşünelim. Oysa tarihte baki kalan bir addır. O ada bir askıya asılır gibi değişen değerler ve normlar asılır. Kimlik bir portmantodur.

Eğer sorunuz siyasal kültür değil de kültüre dair olsaydı ona türküler diye yanıt verebilirdim. Müzik dilden de yaşlıdır ve benliğin en derinindedir. Türküler artık pek dinlenmiyor. Özellikle modern seküler kesim galiba "ya o ya o" düşünme tarzına kapılarak, türkülerini geçmişe ait gördü ve uzaklaştı. Ben de öyleyim bir zamanlar ama sonra hem bir Handel fanı hem de bir türküsever olabildiğimi gördüm. Türkü çok dinlerim ben. Keşke politik türkü formu konusunda sosyal bilimler düzleminde daha çok araştırma yapılabilse. Türkiye'ye özgü olanı bilebilmem için diğer ülkeleri de bilmem gerekir ama böyle bir iddiada bulunamam. Söyleşi de bir nevi sohbet sayılabileceği için burada biraz daha rahat davrandım!

Türklerle özgü denen misafirperverlik mesela, buranın asıl ve köklü sahibi, sakini biziz/benim demenin incelikli, dolaylı ve zarif bir yolu olabilir ve Türkiye'de de muhtemelen öyledir. "Tanrı misafiri" ibaresi de sosyal yabancıyla ev sakinini birleştiren ortak bağı kuran ilahi mutlak varlığa işaret etmektedir. Misafir salt öteki değildir demektir bu. Dolayısıyla, ahlakın etki alanını grup ilişkileriyle sınırlayan ve grubun sınırlarıyla örtüşüren kolektivistik zihniyetin etki alanının dışında değiliz. Kolektivist kültürlerde hayatın özünde ilişkisel olduğu kabul edilir. Türkiye'de herhangi biri olarak sosyal yabancılarla sokakta, kamusal mahallerde duruma uygun olarak abi, abla, teyze, amca, anne, baba diye ilişkisel terimlerle hitap edilmesi sıradandır. Herhangi birisi olarak bir şahısla kurulacak ilişkiyi bildik ailevi kalıplara uydurma gereği ortaya çıkmaktadır. Alan Duben hoca bu habitusun güvenin

objektifleştirilmesi ihtiyacına işaret ettiğini belirtmişti. Aile sembolizminin etkisinin böylece ailenin dışına, kamusal alana çıkması aileci bir kültüre ve aileci toplumsal yapıya işaret eder. Bir erkeğin, herhangi biri olarak bir kadına “bacım” diye hitap etmesi, ona cinsel motiflerle yaklaşmadığını göstermeye yönelik. Fakat bunun garantisinin verilmesinin gerekmesi, normal/tipik olanın, örtük karinenin, cinsel motiflerle yaklaşmak olduğuna işaret eder. Karine diğerinin güvenilmezliğidir yani *güvenilirliğin ayrıca kanıtlanması gerekir. Örtük olarak karine kabul edilen ise bize kültürel bilinçdışını gösterir.*

Foucault’un kavramsal düzlemde dolaşıma soktuğu “disiplin toplumu”, Türkiye’de kendini pek gösteremedi; çünkü endüstri toplumu denebilecek kapsayıcı bir yapı oluşmadı. Keza profesyonel mesleklerin ilişkisel/durumsal olmayan soyut normlarının da gündelik hayatı derinlemesine düzenleyecek bir etki veya güç düzeyine ulaştıklarını iddia etmek zor. Bence Türkiye, bunları atlayarak bir *müsamaha toplumu* dönemine girdi. Artık bir rutin haline gelen çeşitli aflar da buna işaret ediyor. *Müsamaha kültürü arka plandaki istikrarlı anomik toplumsal zeminde güçleniyor ve onu da güçlendiriyor.* Türkiye’deki gündelik hayatı nitelediğini düşündüğüm “düzenli anarşi”yi bir anomi biçimi olarak görebiliriz; çünkü hukuki ve informel düzenlerin, yasaların ve sosyal pratiklerin arasındaki gerginlik ve rekabete işaret ediyor.

Türkiye’de gündelik hayattaki sıradan çatışmaların boyutları, görünürdeki çıkış sebeplerinin öneminin derecesini çok aşabiliyor. Önemsiz bir trafik kazasından sonra bile tarafların birbirinden ilk beklentileri, nadir de olmayarak, çatışmaya girişme ve gücünü diğerine sergileme yönünde oluyor. Bu ortak beklentiler ve pratik şemalar, gündelik hayattaki hazır bilgi stoklarını ve davranışları yönlendiren ilkeleri gösterirler. Bu tuhaf durumda, çatışmalı ortamlarda ve gerginlikli karşılaşmalarda *muhatap karşısında pasif kalmanın, kültürel bilinçdışında kadınlığı ve dişilliği kodlamasının* da payının olduğunu düşünüyorum. Çatışmanın, görünürdeki sebebinin (aracın tamponunun çatlaması gibi) çok ötesinde bir boyuta erişmesi, bazen fizikileşmesi, onun uzlaşması daha kolay yararcı hesabi akıldan kaynaklanmaktan çok, kimliksel, sembolik ve anlatsal olduğuna işaret eder. Eğer çatışma yıkıcı dürtüsel sebeplerden kaynaklanıyor olsaydı, bir taraf diğeri pes edince veya geri çekilince de pek durmazdı. Ama öyle değil. Önemli olan üstünlüğün gösterimi yoksa dürtü tatmini değil. Demek ki önemli olan diğerinin üstün gücünü kullanmasıyla pasif durumda kalıp dişilleşmemek ki bu da akla elbette *kastrasyon kaygısını* getiriyor. Nitekim böyle karşılaşmalarda söylenen sözlerden biri de “erkeksen gel” değil midir! Mesele büyük ölçüde kimliksel demektir bu.

Türkiye’deki sayısız aydın, liyakat ve cehalet konularında çok hassas ve bu değişkenlere büyük açıklayıcı önem atfediyor. Ben böyle düşünüyorum. Liyakat elbette önemli ama Türkiye’de eksik olan malzeme değil helva! Türkiye’de büyük bir depremde insanları öldürmeyecek binaları bihakkın yapabilecek mimar ve mühendis yok mu? Sayısız var hem de! Ama bir türlü olmuyor. Neden/niye olmuyor? Malzemeler hazır ama yemeği tutturacak ustamız yok. Burada kastettiğim usta kamusal bilinçtir. *Bir düşünme tarzı olarak zihniyet,*

bilgi kadar belki de daha çok, bilgiyle belirli bir ilişki biçimini gösterir. Bazen de bile bile yaparsınız. Yozluk veya yolsuzluk mesela, zaten bilgiyi gerektirir. Tanımsal bir gerekliliktir bu. Kinik tavır da bilgiyi gerektirir. Bile bile yaparsınız çünkü komşularınız öyle yapıyordur mesela. Sayısız literatenin “başımıza gelen bu belalar, *bilgisizlik veya cehaletten oluyor*” yolundaki iddiası, yozluğu ve anomiyi gizler veya aklar. Bilgisizlikten yapılanda kötünüyeti varsayamayız. Bilgisizlik pekala geçerli bir mazaret olabilir. *Eğitimle kazanılan bilgiden çok, bilgiyle kurduğumuz ilişki ve o ilişkinin hayatımızdaki yeri önemlidir.* Bilgi, bir çekmeceye saklanır gibi içdünyamızda saklanabilen, eskiyebilen ve çürüyebilen bir şeydir. Bilginiz sizi bilgi olarak motive ediyor mu? Bunun da koşulları var. Kimi ediyor? Bilginiz işe yaramayacaksa, hatta zararınıza olacaksa mesela. Ortama göre fazla liyakatli olmanız bir harcanma sebebidir. Bilginin bile fazlası olur. Bilgi size bir anlatı sunuyor mu? Nobel ödülü sahibi ama yozun teki olabilirsiniz. Sokrat yanılıyor olamaz mı? Kinik ve anomik bir sosyal ortamda özellikle. Hem bilgiyi bilgi olarak sevenler ve bilgiye bilgi olarak değer verenler azınlıkta değil mi? Bilgiseverler, sadece müzik dinlemek için konsere giden müzikseverler kadar azınlıktalar muhtemelen. Diğerleri düğünlerde, yürüyüşe veya koşuya çıkmışken, metro treninde müzik dinliyorlar. Boş zamanlarında başka bir iş yapmaksızın sadece müzik dinlemiyorlar. Hep başka bir iş yaparken müzik dinleyenler çoktur. Söylem gibi, artık biraz yaşını almış bir kavram olan sosyal zihniyet de davranışın arka planına aittir. *Türkiye’de anomi ve yozlaşma, liyakatsizlikten çok daha önemli sorunlar;* çünkü cehalet genellikle iyiniyete işaret eder: “Bilmiyordum; bilsem yapar mıydım hiç”. Belirli bir modern hukukta da iyiniyet ve ondan çok uzak olmayan masumiyet karine olarak kabul edilir. Fakültelerde ilgili profesyonel mesleklerin bazı örneklerde binlerce yılda (hukuk fakültelerinde hala antik Roma hukuku okutulur mesela) oluşmuş donanımsal gerekleri okutuluyor. Akademiye atfedilen fildişi kulesi tam da bunun için gayet gereklidir. *Türkiye’de fildişi kuleden daha çok gerekli ve popüler dilde gerçek hayat da denen gündelik hayatın güncel gereklerine karşı korunması gereken bir şey yok!* Abartılarda da gerçek payı vardır! Profesyonel mesleki işinizin de ilgili fakültelerde okutulan gereklerle az veya çok uymayan bazı fiili, aktüel gerekleri muhtemelen vardır ve bu gereklerle uymazsanız kaybedecekleriniz önemli olabilir. Belki de daha çok kâr etmek için mesleki gereklerden biraz taviz vermeniz isteniyordur. Bu bir *trajedidir çünkü profesyonel mesleğinizin gereklerinden taviz vermeniz de sizin için bir kayıptır vermemeniz de.* Fakültede size ceza mahkemesi duruşması öncesi tüm hazırlıklar yapılır ve duruşma mümkün olduğunca tek oturumda yapılır diye öğretilir ama güncel işinizde de böyle midir! Kuruluşların da kendi kültür ve habitusları vardır. Gündelik hayatın rutinleriyle, zamanla oluşan informal kuralları vardır. Bu kurallar ve pratik yatkınlıklar, hukuki kurallarla örtüşmeyebilir hatta bazen de çatışabilir. Adliye teşkilatının kültür ve habitusu hukuk fakültelerinde okutulanlarla veya polis teşkilatının habitusu polis meslek okullarında okutulanlarla örtüşmeyebilir. Zaten habitus bilinç düzeyinin yüksek olduğu bir düzlem değildir. O halde şu soruyu sorayım: *Türkiye’de profesyonel mesleklerin fakültelerde okutulan gerekleriyle aktüel iş ortamının kapitalizm ile de eklenmiş fiili gerekleri örtüşüyor mu?* Örtüşseydi depremlerde bu kadar çok insanı kaybeder miydik? Anomi suçun yaygınlaşması değildir. Suçunu tanıyan suçlunun mevcudiyeti toplumsal anomiyeye işaret etmez. Cinayet işleyip, karakola gidip teslim de

olabilirsiniz. Anomi, Arendt’in tanımını ödünç alarak ifade edeyim, suçun suç olmaktan çıkmasıdır. Suçun normalleşmesi, tipikleşmesidir. Sizin dürüst veya iyiniyetli bir işveren olarak, çalışanlarınıza asgari ücreti tam ödemeniz, komşularınız öyle yapmadığı için sizi zarara sokacaksa, bu hukuken bir suç olarak kalsa bile bir sosyal pratik olarak suç olmaktan çıkmış demektir. Ben Türkiye’de bunun önemli bir dinamik olduğu kanısındayım. Türkçe’de “işini bilmek” ile işi bilmek arasındaki anlamsal fark bize çok şey söyler. İşini bilmek örtük bilgiye, işi bilmek kitabi bilgiye işaret eder. Bakın hep Türkiye’de devletin toplumun içindeki iktidarının güçsüzlüğüne geliyoruz. Ben Türkiye’de genellikle politikacıların güçlü bir devlet istediğini de düşünmüyorum; çünkü o zaman hem yasama hem yürütme erki bağımsız bir yargı tarafından hukuken denetlenecek. Mahkemeler de Türk Milleti adına hüküm verirler. Yargı devletin içinde de yeterince etkin değilse, burjuva kamusunun “kimsenin yasaların üzerinde olmadığı” yolundaki temel ilkesi hayata bihakkın geçirilemiyorsa, anayasal bir devletin insicamında da sorun vardır. Anayasanın en başında TC Anayasası yazıyor çünkü. Fakat adliyenin kuruluşsal kültür ve habitusu bu girişime uygun mu? Ben soruyu yanıtsız bırakayım burada.

Sorunuza tam olarak yanıt veremediğimin farkındayım. Ortaya karışık bir şeyler hazırladım! Ama belki de Türkiye’deki kültürün özgünlüğü tam da bu ortaya karışık durumda yatıyor. Çünkü hiçbir toplumun tarihi ve kültürü diğerleriyle tamamen özdeş ve tamamen kendine özgü değildir.

Her siyasal sistemin kendi siyasal insanını da yarattığını –en azından buna çabaladığını- varsayabiliriz. Türkiye’de siyasal toplumsallaşma sürecinin sadece devlet ve onun aygıtları (okul, müfredat, dini sistem ve kurumlar, devletin yayın organları vs.) aracılığıyla gerçekleştiğini söyleyebilir miyiz? Nitekim siz de bir kitabınızda toplumsal iktidarın oldukça parçalanmış olduğunu söylüyorsunuz. Türkiye’de siyasal toplumsallaşma sürecinde devlet ya da siyasal iktidar dışında etkili olan diğer aktörler/ kaynaklar sizce neler olabilir?

Türkiye’de devletin 90’lardan itibaren, bir ideolojik aygıt olarak resmi okul eğitimine gösterdiği ilginin azaldığını ve resmi okulun daha çok bir ucuz emek kaynağı olarak öne çıktığını düşünüyorum. Resmi eğitimin kalitesinde de bir düşüş yaşandı çünkü. Nitelikli eğitim paralı bazı özel okullara bırakıldı. *Bugün yükselen müsamaha kültürünün zemininin sözünü ettiğim resmi okullarda atıldığını söylemek mümkün.* Sınıfta kalmak sınıf geçmekten daha zor bir hale geldi; oysa benim okuduğum yıllarda ortaokuldan mezun olmanız için dersleri geçmeniz yetmiyordu; ayrıca bir bitirme sınavına da giriliyordu. Şimdi öğrenciler adeta zamanın geçmesiyle diploma alıyor. Sürekli öğrenci afları çıkıyor. Disiplin de eskisi kadar önemsenmiyor. Zor insanlar gibi zor ülkeler de var. Türkiye de zor bir ülke. Bana öyle geliyor ki, Türkiye’nin zor bir ülke olmasının sebeplerinden biri de zora gelememek! Oysa zora gelebilmeniz; dirayetli olmanız, tutabildiğiniz sözleri verebilmeniz, uzun vadeli hazırlanabilmeniz ve düşünebilmeniz, gerektiğinde erteleyebilmeniz, kendi dünyanızı oluşturabilmeniz için de gereklidir. Özerklikten bahsediyorum burada! Uzun vadeli

düşünebilme ve hazırlanma, bir işte yoğunlaşabilme de özerkliğin özellikleridir; aksi halde güncelin dümen suyuna kolaylıkla kapılabilirsiniz. Aktüel bağlama ve mesleğinize hem içinden hem dışından bakamazsınız. Türkiye’de profesyonel meslek erbabının bile genellikle mesleğine hem içeriden hem dışarıdan bakamadığı kolaylıkla tespit edilebilir. Sadece içeriden bakıyorlar. Üniversitede fabrika imalatı gibi tek tip biçimlendirilmişler demektir bu. Foucault, bir keresinde, bireyler toplumsal bir sınırlama olmaksızın öznal kapasitelerini oluşturamazlar demişti ve bu cümle o kadar doğru ki! Türkçeden İngilizceye de geçen boş (İngilizcede bosh) kelimesi, eski Türkçede serbest, salık, kayıtsız anlamına geliyormuş. Yılkı atları gibi. Serbestlikle boş olma, boş yapma veya boş konuşma arasındaki ilişkiyi Foucault’nun naklettiğim cümlesinde bulabiliyoruz. Fazla esnek olmamız, akan suya kapılmamız ve eleştiri becerimizi yitirmemiz anlamına da gelebilir. “Gelişmiş” modern ülkeler, Türkiye’ye nazaran daha düzenli, daha yaratıcı, daha disiplinli, daha yasatanır ve daha eleştireller. Bu özellikler çatışmıyor aslında. Siyasi iktidar devlet medyası ve kendine yakın medya üzerinden özellikle diziler yoluyla belirli bir siyasal toplum tasarımını aşılamaaya çalışıyor ama bunlar izleyicilerde bir gerçeklik hissini oluşturmak için yeterli değil. *Türkiye’de sokak (gündelik hayatın bağlamsal rutinleri düzleminde) camiden de okuldan da karakoldan da güçlü.* Diğer bir deyişle daha etkili. Milliyetçi esnaf nakit alışverişlerde pek de fiş kesmiyor mesela. Devletin ideolojik bir aygıtı olarak resmi okuldaki eğitim bu kadarına yetmiyor. O zaman da, birlik ve dayanışma daha çok ötekileştirmenin işlevi olarak ortaya çıkıyor; oysa bu günümüzde yorgun bir tercih. Olumsuzla karşı değil olumluyu inşa etmek için dayanışmayı da öğrenmek lazım. Millet, devlet gibi ortak aidiyet nesnelereyle kurulan sadakat bağları ve “iç ve dış düşmanlarımız” söylemi, toplumsal dayanışmayı gündelik hayatın rutinleri içinde ve rutinleriyle kurmaya yetmiyor. Oysa bu çok önemli. Dışa karşı dayanışmak içeride de dayanışmak anlamına gelmiyor. Ahali sanki modern devlet hukuku ve karmaşıklaşmış toplumun organik dayanışması birer dayanışma formu değilmiş haleti ruhiyesi içinde yaşıyor. Devlet de bazen sanki kendi hukuku ayağına dolanıyormuş gibi bir görünüm sergiliyor. Devlet de bir kuruluş (teşkilat) çünkü ve onun da kendi kültür ve habitusu var. *Habitus meselesi çok önemlidir Türkiye’de.* Önemi abartılamaz. Hatta modern devlet hukukunun en ciddi rakibi habitustur denebilir. Abartılmış Osmanlı veya Cumhuriyet dönemi kahramanlık hikayeleri, gündelik hayatınızın “düzenli anarşi”sinde işinize ne kadar yarar ki! Yaya geçitlerinde işinize yarar mı! Birlik beraberliği, kurulu olan karşısında verili olanı, milli çıkarın önceliğini ve rakipsizliğini vurgulayabilirsiniz ama tüm bunlar size sokaktaki sosyal yabancılar, tesadüfi insanlar karşısında nasıl davranacağımıza dair pek bir şey söylemez. Onları hangi kefeye koyacağınızı bilemezsiniz. *Birlik beraberlik anlatuları, eşitler arasındaki adaletsizlikler ve çatışmalar karşısında ne yapacağınıza dair de bir şey söylemez.* Oysa modern toplumlarda çok önemlidir bu. Türkiye’de herhangi birine yani sokaktaki sosyal yabancıya dönük, içselleştirilmiş, etkili bir genelleşmiş ahlak olsaydı, bu kadar güvenmez bir toplum olmazdık zaten. *Bahsettiğim sosyal güvenmezliğe dair epeyce veri var.* Bu bahiste Dünya ölçeğinde üstlerde yer alıyoruz. İç düşman ve dış düşman söylemleri, sokaktaki sıradan sosyal yabancıyla ve eşitlerle dayanışmayı sağlamaya yetmiyor. Eşitler arasında adaletsizlikler olabildiği gibi adil eşitsizlikler de olabilir. Adaletsiz eşitsizlikler de

vardır elbette. Türkiye’de eşitler arasındaki adaletsizlikleri tartışmaya sıra gelmiyor bir türlü. Kuyrukta araya “kaynak” yapmak eşitler arasında bir adaletsizliktir mesela. Siyasal toplum düzleminde de aynı geçerli. Olay, kişi, zihniyet ve kurumların iyi ve kötü yönlerini aynı anda görmezseniz, kötülüğe maruz kalma beklentiniz artar. Güvenmezlik güveniksizliği, güveniksizlik güvenmezliği besler. Karşıt fikirlerin ortaya çıkması, hatta kemikleşmesi, bu anlamda kutuplaşma, bir demokrasi için, karşıt fikirdekileri zararlı ve tamamen kötü görmek diğer bir deyişle şeytanlaştırmak, küçük görmek, aşağılamak kadar ciddi bir tehlike oluşturmaz. Sivil kültürün önemini vurguluyorum burada. Demokrasi ne bir uzlaşma (oybirliği) ne de düşmanlık rejimidir. *Eşitler arasındaki barışçıl çatışma rejimidir*. Hepimiz aynı fikirdeysek demokrasinin ne önemi ve işlevi kalır ki! Türkiye aşırı büyük kentleşti, 31 tane büyük kenti var ve biz artık gündelik hayatımızda tanımadığımız, hatta örneğin internet yoluyla, yüzünü bile görmediğimiz sayısız insanla karşılaşılıyor, sözleşme yapıyor, etkileşim ve iletişim kuruyoruz. Büyük kentin hayat tarzı, hemen herkesin diğerlerini az çok tanıdığı köy ve küçük kasaba hayatından çok farklı. Tanıdıklık ve yakınlık üzerine kurulu ilişkisel bir ahlak köyde işe yarayabilir ama büyük kent hayatının ritmiyle uyumsuzdur. Türkiye’nin hızla, büyük kent hayatına uygun, biçimsel/akli, ilkesel bir ahlakı kurması lazım. Türkiye’de modernleşme sürecinin bence en aksayan yönü bu. *Türkiye’deki anominin artmasının sebeplerinden biri de karmaşıklaşan ve aşırı büyük kentleşen toplumsal yapının değişimine, kültürel ve özellikle de ahlaki yapının eşlik edememesidir*; toplumun yüzyüze yakınlık ilişkilerine daha uygun ilişkisel bir ahlakı ve kültürü kamusal alanda da sürdürmekte direnmesidir. Türkiye’de ahlak da benlik de kültür de ilişkisel. Kapitalizmi bile ilişkisel bir modda yaşıyoruz. Buna ister ahbap-çavuş kapitalizmi, ister neo-patrimonyal rejim, ister neo-patrimonyal sultanist rejim diyelim, neticede “sadakat karşılığında koru(n)ma” yani patronaj gibi karşılıklılık ilişkilerine dayalı partikülaristik bir yapıyla karşı karşıyayız. Öğrencinin okuldaki sınavda sınıf arkadaşına yardım etmesi yönetmeliğe aykırı olabilir ama bu sosyal ahlaka da aykırı olduğu anlamına gelmez! *Dışarıdan bakıldığında kayırma ve çifte standartlı davranış olarak görülen, içeriden bakıldığında dayanışmadır*. O halde bu çelişkileri nasıl çözeceğiz? Hiç kolay değil. Hastanede bile tanıdık arayanlar biz değil miyiz?

Türkiye’de diğerlerini ve olayları kültürel veya ideolojik ideallere göre yargılama ama bireysel hayatında gündelik hayatın rutinlerine, sosyal pratiklere göre davranma eğilimi yaygın. Bu ikisi elbette tam anlamıyla özdeşleşmez; demek istediğim, hem olup biteni bilinçli kültürel düzleme göre yargılarken hem de, trafikte olduğu gibi, deyim yerindeyse olgudan yazısız kural çıkararak bir eğilimin bulunduğu. Söylem analizlerinde genellikle varsayılan söylem/deneyim veya söylem/pratik sembiyozunun Türkiye örneğinde geçerli olduğuna ikna olmuş değilim. Söylemi pekala bir retoriksel yönetim aracı olarak da kullanabilirsiniz. Nasıl ki bir yasanın hukuken yürürlükte olması fiilen de yürürlükte olduğu anlamına gelmiyorsa, söylemler için de aynı geçerli. Yozlaşma, nihayetinde bilinçli olarak içimize sindiremediğiniz bir düzenin yeniden üretilmesine fiilen katkıda bulunmanızdır. Bunu da genellikle işe yaradığı için veya zarara uğramamak için yaparsınız ve kendinizi iptal edersiniz. Devletin milli ritüellerle ve resmi anlatılarla oluşturmaya çalıştığı siyasal toplumsallaşma ne vergi kaçığını

ne de kayıtdışı ekonomiyi yeterince engelledi. Gündelik hayatta geçerli olan akıl yürütme ve zihniyet biçimiyle okuldaki ayrı rotalara sapabilir. Türkiye’de tam da böyle bir durumla karşı karşıyayız. Ben sigortalı işçi çalıştırsam ama komşum çalıştırmıyorsa zarara uğrayan ben olurum diye düşünüyor insanlar. Böyle bir durumda her ihtimalde zarar göreceksiniz. Fakat bireysel açıdan faydalı olan, işe yarayan bir davranış kamusal açıdan öyle olmayabilir. Nitekim depremlerde yıkılan binaların yol açtığı muazzam zarara bakarsak bunu görürüz. *Devletin siyasal toplumsallaşma araçlarının deyim yerindeyse kümesin içinde de etkili olması için devlet hukukunun sokağa da inmesi veya çıkması gerekir* ama Türkiye’de sokak, sokağın habitusu gündelik hayatta okuldan da adliyeden de camiden de güçlü. Toplumsal kontrol dağılmış ve parçalanmış durumda. Bu çifte düzen bir anomiyeye işaret eder. Anominin de sosyal güvensizlik yaratması kaçınılmaz. Türkiye’de yapılaşmış bir güvensizlik var ki buna güvenmezlik demek daha doğru. Zaten sadece bu bile devletin siyasal toplumsallaştırma araçlarının etkili olmadığına işaret eder. Dolayısıyla, Türkiye’de devletin ideoloji üretme kabiliyeti de sınırlıdır çünkü otoritesi sokağa, gündelik hayatın rutinlerine kadar yeterince inmez. Milliyetçi esnaf da vergi kaçırabilir ve bundan da rahatsız olmayabilir çünkü komşuları vergi kaçırıyorsa, onun kendi vergisini vermesi zararına olacaktır. Bunu adaletsizlik olarak da görebilir. Zaten devlet de muhtemelen onu affedecektir. *Af bir siyasal toplumsallaşma aracıdır.* Türkiye’de devletin artık rutinleşen af mekanizmasını, kerim devlet geleneğinin bir uzantısı ve güncellemesi olarak hayata geçirdiğini düşünüyorum; yoksa bir hukuk devletinde bu kadar çok af olmamalı. Üstelik bu rutin, güçlenen müsamaha kültürünün de bir boyutu. Öte yandan kendi iç grubumuzun beklentilerini devlet hukukunun gereklerinin önüne alıyorsa yurttaşlık bilincimiz de sorunlu demektir. Kendini bir Türk olarak tanımlamak bir yurttaş olarak algılamakla aynı şey değil. Yurttaşlık ikircikli bir kategoridir. Etnik kökeninizle yurttaşlığınızın işaret ettiği sadakat nesneniz örtüşmeyebilir. *Kendinizi bir Türk olarak, Türk kimliğiyle tanımlamanız, TC yurttaşı olarak da tanımladığınız anlamına gelmez.* Bu ikisi arasındaki bağlantı sokakta kopuk. *Türkiye’de milliyetçiliğin kültürel zeminini kolektivizm oluşturuyor.* Hatta miliyetçilik olarak algılananın bazen aslında kolektivizm olduğunu düşünüyorum. Cumhuriyete Osmanlı döneminden miras kaldı bu. Fakat bu ikisi elbette özdeş değildir. Milliyetçilik nihayetinde modern bir ideoloji. Türkiye’deki milliyetçilik de bu yüzden kolektivizme meylecti ve birey-yurttaş kategorisi ihmal edildi. Atatürk de radikal bir kolektivist idi.

Türkiye’de kolektivizmin etkili olduğunu hem bu söyleşide hem de çeşitli yayınlarınızda dile getiriyorsunuz. Yani bireysel sorumluluğun işlevsel olmadığı bir toplumsal yapıdan söz ediyoruz. Demokrasi kültürü ile Türkiye’deki kolektivizmi nasıl ilişkilendirebiliriz?

Evet; güncel sosyal bağlamdan ve Türkçe’deki bir ibareyi nakledecek olursam “el alem”den bağımsızca işleyen, içselleştirilmiş ve özerkleşmiş bir üstbenin toplumsal karmaşıklaşmaya ve büyük kentleşmeye rağmen bir türlü kurulamaması, Türkiye’nin kilit bir sorunudur. Belki de en başta gelen kilit sorunudur. Yoksa, akan suya, o su nereye akarsa aksın, kapılır insanlar. Fazla esneklik karakterinizi de eleştiri gücünüzü de yer bitirir. Öznellik

ve eylemcilik meselesidir bu. Oğuz Atay, az gelişmiş ülke insanının iç dünyası yoktur demiş. Bence her insanın iç dünyası vardır ama iç dünyasının olması onun iç dünyasının sorumluluğunu yüklediği, özerkleştiği veya davranışlarının hesabını verebileceği, tavırlarını makul anlamında akli biçimde gerekçelendirebileceği anlamına gelmez. Ya diğerlerine tutabileceği sözleri verebilecek derecede özkontrolü ve gerektiğinde erteleyebilme becerisi yoksa! O yine de bir sosyal özne olabilir mi! Ya istediklerinin gerçekleşmesinin gecikmesiyle, maruz kalınan ertelemeyle oluşan zaman hissi zayıfsa! Ya gerektiğinde erteleyemediği için uzun vadeli hazırlanamıyorsa! *Ya kendini nasıl idare edeceği, nasıl idare edileceğine bağlıysa.* Ya davranışlarını yönlendirirken ödül/ceza mekanizması belirleyici oluyorsa! Ya kendini liderine veya otoriteye eli mahkum hissediyorsa! Ya biz onsuz ne yaparız diye üzülüyorsa! Ya ilişkisel benliği olimpiyat halkaları gibi diğerleriyle iç içe geçmişse ve onun için anlamlı ötekilerle göbek bağıyla bağlı bir ahlaki hayatı kamusal ortamda da sürdürüyorsa! Ya sadece çok sayıda oldukları için kötü örnekleri kendine örnek alıyorsa! *Ayrışma, zaman duygusu, özkontrol ve özleştirme bireysel öznelliğimizin temel boyutlarıdır.* Sadece ben veya benlik duygumuzun olması yeterli değildir. Bunlar bir insanın haksız olmayı veya olmamayı önemsemesinin de imkan şartıdır gibi geliyor bana. Fakat bunun da koşullarının oluşması lazım. Tabii tasavvuf alanında epeyce sözü edilen bir öz kontrol bahsi vardı. Türkiye’de dini kültür zaman içinde sekülerleşseydi belki bireysel gündelik hayat düzleminde ve biraz kılık değiştirmiş biçimlerde bu özellikle daha çok karşılaşabilirdik. Kul hakkı kavramı için de aynısını söylemek mümkün. Kul hakkı kavramı insan haklarını destekleyebilirdi pekala. Ama bu pek de olmadı. Konuyu kolektivizmle göbek bağı olan utanç kültürü üzerinden de ele alabiliriz. Utanç aynı zamanda, duygusal bir sosyal kontrol mekanizmasıdır. Utanç kültürlerinde ne yaptığımız değil, yaparken yakalanmanız veya yakalanmamanız önemlidir. Görülmedikçe, her şey yapılabilir! Bu kontrol sistemi küçük, yüz yüze yaşamın tanımladığı, çoğu kişinin birbirini tanıdığı köy veya küçük kasaba gibi yerlerde, cemaat topluluklarında işlevseldi. Türkçe’deki “el alem ne der” sözü bu zihniyeti yansıtır. Fakat sonra Türkiye giderek hızla aşırı büyük kentleşti. Avrupa modeli değil bu. Artık komşuların bile birbirini tanıdığı pek yok. Böylece utanca dayalı sosyal kontrol de işlevsizleşti ve geri plana düştü. İçi boşaldı da diyebiliriz. Çünkü utanca dayalı sosyal kontrolde sizin dikkate aldığımız diğerleri, herhangi biri değil sizin için anlamlı olan, özellikle de akrabalık çevrenizden kişilerdir. Bu kişilerle aranızda mutlaka bir kan bağınının olması gerekmez. Fakat mesele şu ki *büyük kentin karmaşık ve anonim hayatına uyan, daha soyut ve genel normları olan bir ahlak kurulamadı.* Utancın yerini suçluluk mekanizması almadı mesela. Üst-ben hala kolektif ama kolektivite zayıfladı. Anominin bir sebebi de budur. Bir bakıma kolektivistik ilişkisel kültür ve ahlak hızlı toplumsal değişimin gerisinde kaldı. Bunun nedenlerinden biri de kolektivizmin bir siyasal toplum modeli olarak devlet ve siyasi iktidarcı desteklenmesidir. AKP mesela, ekonomik tercihlerinde neoliberal olsa da, radikal kolektivistik bir siyasal topluluk tasarımına sahip. Eski yüz yüze ilişkilere dayalı ahlak da kentlerde ve büyük kentlerde kısmen işlevsiz kaldığı için, anomi ve yozlaşma/yolsuzluklar arttı. Çünkü artık diğerlerince görülmekten veya diğerlerine görünmekten çekinmeyen sayısız insan var! Sonuca bakıyorlar. Artık dışlanmaktan korkacakları bir kolektiviteleri yok. Diğerlerine “sana ne” diyorlar. Tekraren ifade edeyim

çünkü önemli görüyorum; Türkiye'nin kilit sorunlarından biri de toplumsal yapının değişip karmaşıklaşmasına hatta aşırı büyük kentleşmeye paralel olarak yeni ve büyük kent yaşamına da uyan, herkese dönük, genel ve soyut kuralları ve değerleri olan bir kültürün ve ahlakın inşa edilememiş olmasıdır. İstifa eyleminin de imkan şartı budur diye düşünüyorum. Kamusal bilincin tekamül ettiği, kamusal alanın herkesin olmak bakımından bir sorumluluk ve hesap verme alanı olduğunun anlaşıldığı kültürel coğrafyaların eylemidir istifa. Kamusal bilincin oluşumundaki sorunlardan dolayı modern devlet hukuku da boşlukta işliyor ve sık sık patinaj çekiyor. Bir türlü sokağa tam tutunamıyor çünkü. Karlı yolda yaz lastiği kullanmak gibi bir durum bu. Gündelik yaşamın normal, alışlageldik, kanıksanmış koşullarına uymuyor çünkü. Türkiye'nin tüm hırslı veya açgözlü insanları bir araya gelip aynı işleri yapmıyorlar. İnsanlar düzen içindeki müesses düzenden, gündelik hayatın yazısız olsa da kurallaşmış rutinlerinin güçlü pençesinden çıkamıyorlar. Bunun için bunu istemek de yetmeyebilir. Çünkü bir düzen bir kez kurulunca ondan çıkmak kolay değil. Ama zaten pek istedikleri de yok! Çünkü işlerine de yarıyor. Foucault'nun kavramlaştırmalarıyla konuşacak olursam, Osmanlı bir egemenlik toplumdur. Kelle götüren bir rejimdi bu. Disiplin toplumu ise modern endüstri devriminin toplumdur. Fabrika esas mekanıydı. Giderek sayıları artan profesyonel meslekler ise genel normlarıyla toplumu disiplinlileştirdiler. Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si bu treni kaçırdı. Sonra da neoliberal müsamahacılık kendini gösterdi. Yine de, ilk Cumhuriyet kuşakları daha disiplinliydi. *Türkiye'de günümüzde belki eskisi kadar "el alem ne der" denmiyor ama bu el alemin yaptığını, sırf onlar yapıyor ve çoğunlukta diye sizin de yapmanıza engel değil.* "Herkes böyle yapıyor, ben ne yapıyım" sözü bu sosyal senkronizasyona işaret eder. Şöyle de diyebiliriz: Türkiye, toplumsal yapısının kentleşme, okur yazarlık, okullaşma, ulaşım kolaylıkları gibi bazı özellikleri bakımından epeyce modernleşse de kültürel modernleşmesini toplumsal yapısıyla uyumlu hale getiremedi. Seçimli modernleşmesi de buna yetmedi ve anomi arttı. Anominin üzerinde durulmuyor çünkü normalleşti. Ama ben Türkiye'nin yüzyıllardır az veya çok bir anomi durumunda olduğunu düşünüyorum. Devlet hukukunu uygulamak durumunda olan aktörler bile kendi sosyal kökenlerinin zihniyet ve yazısız kurallarını işlerine taşıyabiliyorlar. Kaotik bir yer Türkiye. Tüm o birlik beraberlik retoriği, ne kadar tekrarlanırsa tekrarlanırsa, sosyal ve siyasal kinizmin, ahlakı tekeline almış olmak iddiasının, sosyal ve siyasal kalımlı ve köklü güvenmezliğin üzerini örtemiyor. Anonim sosyal medya hesaplarından insanlara hücum edilmesini de dijital pusu olarak görüyorum. Düello müessesesi çok kuralcıdır, tarafların belli, çatışma araçlarının aynı olması ve şeffaflık gerektirir. Dijital pusuda bunların hiç biri yok. *Türkiye'de baskın ahlak ilişkisel, şarta bağlı, durumsal ve partikülaristik.* Büyük kentin karmaşık ve atomize yaşamına uymaz bu. Paradoksal şekilde, ilişkisel kültürde ve ahlakta ısrar edilmesinin istenmeyen sonucu artan toplumsal anomi oldu. Sınavlarda öğrenciler halen yardımlaşabiliyorlar mesela. Bunun ahlakı çiğnediğini değil aksine ahlakın gereği olduğunu düşünüyorlar ve Türkiye bağlamında haklılar da. Çünkü Hofstede'nin belirttiği üzere kolektivistik kültürlerde ilişkilerin gerekleri vazifenin genel gereklerinin önünde gelir.

Düzen verili kabul edilince adaletle davranmak, ahaliyi adaletle yönetmek yeterli sayılıyor. Osmanlı yönetim zihniyetidir bu. Oysa kurulmuş bir düzenin yeniden üretilmesi lazım. Bu

da rasyonel ve sürekli bir müdahale ile olabilir. İlkinde tacizleri önlemek yetiyor; ikincisinde ise normal kurmak gerekir. Kolektivismde de benliği kurucu ilişkiler verili sayılır; birey hazır senaryoların bir oyuncusudur. Vakti geldiğinde evlenecek, vakti geldiğinde çocuk sahibi olacaktır vb.

Evet; Türkiye’de kurumlar kendilerini bireysel öznellik dolayımıyla yeniden üretiliyor gibi görünüyorlar. Ben Türkiye’de devletin ahaliye (halka) son kertede topyekün muamele ettiğini, devletin, iktidarının bireyler dolayımıyla hayata geçirilmesi konusunda bir projesinin olmadığını düşünüyorum. Politik ve adi denen suçlara yönelik muamelenin farklı olması da buna işaret eder. Adi veya basit suçlar gündelik hayatın normal kabul edilen yaşam düzenine dahildir. Adi suçun failinin politik düzeni değiştirme gibi bir niyeti yoktur. Kümes metaforunu kullanırken, Foucault’nun ikili ayrımına başvurarak, Türkiye’de devletin toplumun üzerinde bir iktidarının bulunduğunu ama içindeki iktidarının zayıf olduğunu belirtmişim. Bu metafor, ahaliye topyekün muamele edildiğine işaret eder. Keza otoriterliği kadir-i mutlak bir politik figürün her istediği kararı alabildiği hiyerarşik bir rejim olarak değil de insanların kendilerini yönetilmeden makul ve bu anlamda akli bir biçimde yönetemedikleri bir düzen olarak ele alırsak da aynı yere varırız. İktidar kendini bireysel öznellik dolayımıyla üretmemektedir. Bu da bir tercihtir. Önemli olan itaat yani sonuçtur. Eve çağırılan tesisatçının başında onun işini iyi yapması için, sınavdaki öğrencilerin başında kopya çekmemeleri, yardımlaşmalarını için beklemenin gerekli görülmesi otoriterliğe dair çok şey söyler. Türkçe’deki “balık baştan kokar” veya “at sahibine göre kişner” atasözleri tam da otoriterliğin sözünü ettiğim içkin heteronomisini anlatır. Otoriter yapının tabanı toplumdadır; gündelik hayattadır; kötülüğün ancak sertlikle denetlenebileceğine, insanların umumiyetle kötü olduklarına, dolayısıyla başıboş bırakılmamaları gerektiğine dair inançtır. Bir zihniyettir söz ediyorum burada.

Türk politik modernleşmesinin merkezi kavramının Millet Egemenliği olduğunu düşünüyorum. Bu kavramlaştırmadaki Millet, bireylerin aritmetik toplamı değildir. Millet daha çok bir töz olarak düşünülmüştür. Böylece milletin iradesi de ancak TBMM gibi bir temsilci vasıtasıyla ortaya çıkacaktır. Yasama meclisi de külliyen ele alınır. Teker teker milletvekilleri değil de Meclistir temsilci olan. Türkiye’de sağ partilerin demokrasiyi seçimler temelinde ele almaları da bu sebeptir. Katılımcı, liberal veya çoğulcu demokrasi anlayışlarının güçlenememesinin de başlıca sebebi budur. Nitekim Fransızlar da büyük Devrim sonrasında sivil toplum kuruluşlarını aynı sebeple yasaklamışlardı. Hem de yaklaşık olarak yarım yüzyıl boyunca! Aksi halde milli iradenin saflığı bozulacaktı. Burada öngörülen, saf temsili rejimdir. Daha çok Anglosaksonların itibar ettiği Halk Egemenliği kuramı Türkiye’de rağbet görmedi. Ben bu tercihin nihayetinde kültürel olduğunu düşünüyorum. Nitekim Millet Egemenliğine gecikmeden adapte olduk. Çünkü kolektivism de bütünün parçalarının toplamından fazla olduğunu ve bu fazlalığın topluluğu kurucu bir işlevinin bulunduğunu ileri sürer. *Türkiye’de bu toplumu kurucu fazlanın işlevini devlet yükledi.* Dolayısıyla, Türkiye’de Cumhuriyet döneminde geçmişle bir kültürel sürekliliğin bulunduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyet döneminde, kendini yaşayan insanlara aşkın bir Millet’in bekası için feda etme anlatısının yanında doğuştan kazanılan insan hakları kavramlaştırması zayıf kaldı. Ünlü resmi öğrenci

andında, ki başlığı “andımız” idi, öğrencilere Milleti özlerinden çok sevmeleri, varlıklarını Türk varlığına armağan etmeleri belirtiliyordu. Buradaki radikal bir kolektivizm, radikal kolektivist bir siyasal topluluk modelidir. Bu andın okunmasından sanırım sadece on yıl önce vazgeçildi. Yine de AKP radikal kolektivistik bir siyasal topluluk anlayışına sahip. Sadece siyasal topluluğun rengi biraz değişti. Bu kolektivist anlayışı onun neoliberal döneme entegre olmasını engellemedi. Dolayısıyla, politik kültürün de politik anlatıları etkilediği belirtilebilir. Kültür, bir epifenomen yani kendisi etkisiz bir toplumsal düzlem değil. Kültürel anlamlar toplumlara dayanıklılık ve istikrar sağlar.

İlter Turan hoca bir makalesinde, Türkiye’de bir grubu bir konuda destekleyenlerin onu her konuda desteklediklerinin varsayıldığını belirtmişti. Doğru bu saptama. Bence halen de etkisini gösteren mezkur eğilim, *dayanışmanın yolunun tektiplilikten geçtiğinin* kabul edildiğini gösteriyor, ki bu da kolektivistik bir karakteristik. “Kol kırılır, yen içinde kalır” sözü buna işaret eder: Ayrı düşüğümüzü dışarıya belli etmeyelim. Bu bizi zayıf gösterir. Bu eğilim toplumsal ve siyasi kutuplaşmayı artırıyor çünkü böyle bir kültürel bağlamda, farklı fikirlerin aynı grubun içinde ileri sürülmesi pek mümkün olmadığı gibi belirli bir konuda farklı bir gruba hak veren de olmuyor. Yani fikirler de öbikleşiyor ve bu da nihayetinde kutuplaşmak demek. Burada görüyoruz ki aslında düşünenler gruplar. Öznellik grup düzeyinde başlıyor gibi daha çok. Ama bunu genellemek de istemem. Vurguladığım gibi, kolektivizm ana caddelerden biri sadece. Bu ana caddeyi herkesin kullandığını söylemek istemiyorum ama bir ana caddeyi kullanmamanız, size ister istemez ekstra zorluklar yaşatır. Derdinizi kolay kolay anlatamazsınız. Hayatınız zorlaşır. Fakat ben sokak zekası olan pratik zekanın da kutuplaşma eğilimini arttırdığını düşünüyorum. Çünkü sokak zekası benzeşimci yani analojik mantığı çok kullanır. Türkiye’de birinin sosyal veya siyasal gündemin bir maddesinde bir kesimi desteklemesinin diğer yani tüm konularda da onu desteklediğinin karinesi sayılmasında, Foucault’nun 15-16. yüzyılın Rönesans epistemisinin merkezine yerleştirdiği benzeşimci yani analojik mantık işliyor diye düşünüyorum. Bir konudaki benzerlik veya ortaklık diğer konularda da çakışmanın kanıtı sayılıyor. Böylece kutuplaşma artıyor. Bağlama bakılıyor demektir bu. Nitekim sayısız insan genellikle yazılana veya söylenene değil de onu yazmakla elde edilmek istenilen sonuca, ardındaki niyete veya isteğe bakıyor yani yazarın söylediğini kendi başına değil de bir sosyal ve siyasal bağlam içinde yorumluyor. Arka planı okuyor da denebilir. Hatta anlam zaten bağlam olarak görülüyor. Eleştirinin imkan şartı olan mesafelenmenin kültürel koşulları tam olarak oluşmamış demektir bu. “Türkiye’de okuduğunu anlama sorunu var” önermesi hem doğru hem yanlış! İfadeniz tastamam doğru olsa bile bu doğruluk değeri okuyucuyu o ifadenin sosyal etkileri ve yazarın bu etkilerin uyandırılmasına dair niyeti kadar ilgilendirmiyor. Yani ifadeyle hakikat değeri açısından ilgilenilmiyor veya hakikat zaten bağlamda ve arka planda içkin görülüyor. Bu tutum, bence yaşam dünyasının sağduyusal düşünme kalıplarına dayanan gündelik hayatın bir özelliği. Türkiye’de güçlü bir yaşam dünyası olduğu için tüm bunlar! Diğer bir deyişle kitabı, açık bilgi düzleminde işleyen akılcı sistem düzeyi, yaşam dünyasını kolonize etmiş değil. Aslında yer yer tam tersi geçerli. İfadenizle sadece uyandırmak istediğiniz veya siz isterseniz de

istemerseniz de ifadenizin yol açacağı sosyal, siyasi vb etkiler yani niyet ve sonuç düzleminde ilgilenilince, sosyal tepki de ona göre oluyor. Bu da ifadenin yanlış anlaşıldığı algısına yol açıyor. Oysa ifadeniz hep bir arka plan düzleminde yorumlanıyor ve anlamlandırılıyor: Bu sözler kimin işine yarayacak şimdi! Acaba bizim için kötü bir söz mü söylendi! Çünkü yanlış veya yalan bir cümle de çok etkili olabilir. Muhababı asıl ilgilendiren bu. Sonuç doğurmayan bir fikir zaten yanlıştır gibi. Yorumcuları asıl ilgilendiren ifadenin etkisi, sonucu oluyor. Geniş anlamda kendi çıkarı onu ilgilendiriyor demektir bu. Bu çıkar da elbette maddiyattan ibaret değil. Türkiye’de genellikle öyle anlaşılır ama! Komplo kuramcıları da sokak zekasına ve onda içkin analogik düşünceye çok başvururlar. Korelasyonu da bir yargıyı bilgi saymak için yeterli bulurlar. Sokak zekası da denen pratik akıl, tecrübeye, analogik/benzeşimci ve çağrışımsal akıl yürütmeye, örtük bilgiye ve sonuca odaklanır. Ben Türkiye’de sonuca yönelik veya araçsalcı zihniyetin (düşünme biçiminin) bu kadar güçlü olmasının, bilinçli felsefi pragmatizmden çok, gündelik yaşamın rutinlerinde hayat bulan belirli bir kültürel zihniyete, pratik şemalara işaret ettiğini düşünüyorum. Bu zihniyet olgudan kural çıkarır. Caddelerde bunun için kasisler var. Kendiliğinden yavaşlamaz sürücü.

Bireysellik konusuna gelecek olursam, benlik kolektivistik kültürel ana caddede bir entity yani bir varlık gibi ele alınmasa da, bireysel kimliğin ve benlik hissinin tamamen kaybı da söz konusu değil. Diğer bir deyişle, diğeriyle, bireysel kimlik duygusunun yitirildiği tam bir özdeşleşmeden bahsedemeyiz. Kendini Napolyon sanan psikotiklerin özelliklerinden söz edemeyiz burada! Daha çok, olimpiyat halkalarındaki gibi, anlamlı diğerlerinin de benliğe dahil edildiği bir yapı var. Türkiye’de nikah veya düğün davetiyelerinde, davet sahibi olarak anne-babaların ismi yazılır biliyorsunuz; evlenecek çiftler kendi nikahlarına katılacakları kendileri davet etmezler. Bu kültürel gelenek benliklerin iç içeliğine işaret eder. *Annem benim adıma da düğünüm, nikahuma konukları davet edebilir ama bu benim kendimi annemle karıştırdığımı göstermez.* Yanlış anlaşılmasın; ben bu ilişkisel hayat tarzına olumsuz bir değer atfetmiyorum. Hatta ben insan hayatının temelinde öznelarası olduğunu düşünüyorum. Şu var ki *sadece ilişkisel bir özerliğin mümkün olduğunu değil özerkliğin zaten ilişkisel olduğunu düşünüyorum.* Yani uçan balon veya Olimpiyat halkaları modelleriyle sınırlanmadığımızı düşünüyorum. Fakat bu düşüncelerimi açmanın yeri burası değil. Her neyse, ilişkisel, çifte standartlı ahlakın ve bu ahlakın taşıyıcısı olan ilişkisel benliğin, karmaşıklaşmış toplumsal yapıyla ve modern kamusal bilinçle uyumlu olmadığına dikkat çekmek istiyorum sadece. *Düğün davetiyesini annesinin, babasının yazdığı bir insan siyasi liderinden ne kadar bağımsız hareket edebilir ki!* Türkiye belki halen de bazı aşiretlerin hep birlikte oy kullandıkları bir ülke. Bazı aşiretlerin web sitesinin olması buna engel değil!

Kolektivist kültürlerde ahlakın etki alanı grubun sınırlarıyla örtüşme eğilimi gösterir demiştim. Bu da ahlakın ilişkiselliğine ve bağlamsallığına işaret eder. Bu grup aile ve akrabalık çevresi de olabilir. Dolayısıyla grup dışındakilere veya sokaktaki herhangi birine, sosyal yabancılara farklı muamele edilir. *Heterojen toplumlarda, kolektivistik kültür çifte hatta çoklu muamelele kapıyı açar.* Bu da güvenmezliğe yol açar.

Farklılık değerlerde de karşımıza çıkar. Öğrencilerin on yıllar boyunca okullardaki ritüelistik törenlerde topluca okudukları resmi öğrenci andında küçüklere ve büyüklere karşı öngörülen muameleler farklıdır. *Küçüklerin korunması, büyüklerin sayılması* gerekmektedir. Ama saygının niye herkese karşı gösterilecek bir tavır olarak sunulmadığını sormak gereklidir. “Devlet büyüklerine” karşı öngörülen muameleler de farklıdır. *Muhatabımızın kimliği ona karşı ahlaki davranışımızın biçimini belirliyor demektir bu*. Ayağa başka muamele, başa başka muamele. Demek ki öğrencilere ilişkisel ve durumsal bir ahlak benimsetilmeye çalışılmıştır. Sorun şu ki bu esasında modern bir ahlak değil! Fransız devriminin üç ilkesi eşitlik, özgürlük ve kardeşlik! Oysa mezkur andın okullarda okunması, modernleştirici devletin baskısına örnek verildi. Bireyler modern kültürlerde öngörüldüğü üzere, sosyal konumlarından, sosyal ve mesleki rollerinden soyutlandıkça, herkese ahlaken ve hukuken eşit muamelede bulunma imkanı ortaya çıkar. Bu bireyci ahlak, modern hukukun patinaj çekmemesini sağlar. Aksi halde statü narsisizminden kurtulmak da zordur. *İtibarlı rolleri taşıyanlar, benliklerini rolleri üzerinden tanımladıklarında, rollerine atfedilen sosyal değeri benliklerine de taşırlar ve böylece statü narsisizmi ortaya çıkar*. “Sen kimsin ki” sözü, statü narsisizmine işaret eder. Çünkü kolektivist kültürlerde benliği tanımlayan sosyal ve mesleki rollerdir. Dolayısıyla kolektivist kültürlerde güç mesafesi de genellikle yüksek olur. *İnsanlar arasındaki yatay mesafe az ama dikey mesafe çoktur*. Bireyci kültürlerde ise bunun tersi geçerlidir: Üst konumdakilere çok daha kolay yaklaşılabilir ama komşunuza, arkadaşınıza öyle çat kapı gidemezsiniz. Randevüleşmeniz gerekebilir. Türkiye’de ise arkadaşların dışarıda buluşma saati belirli ama ayrılık vakti belirsizdir. İlişkiler asıl olduğundan, ayrılmak, görüşmeyi sonlandırmak için mazeret bildirmeniz gerekebilir: “son otobüsümü kaçırmayayım; kalkmam lazım, kusura bakma” gibi. Aslında, özel alanda kalsa, hoş bir şey bu. Fakat ilişkiler asıl kabul edilir ve bu yüzden sınavlarda öğrenciler yardımlaşabilirler. İlişki ve onun gerekleri önce gelir. Hem ontolojik olarak hem normatif olarak önce gelir. Hatta öğrenciler sınavlara da birlikte hazırlanırlar. Böylece, Türk siyasal kültüründe belirgin bir davranış modu olan yandaş veya müşteri kayırmanın kültürel bir kökeni olduğunu söylemiş oluyorum. Sadakat karşılığında koru(n)ma, diğer bir deyişle patronaj ilişkileri Türkiye’de oldukça etkili ve bunun kökeni muhtemelen tarihsel geçmişteki potlaça kadar iniyor. Ziya Gökalp, Türklerin Orta Asya’da potlaç uyguladığını yazmıştı. Bu da tarihin bir yüküdür. Osmanlı esnaf zihniyetinde etkili olmuş Ahilikteki “veren el alan elden üstündür” sözünü hatırlayalım. Hayrat geleneğine de yansır bu. Yine potlaç zihniyetindeyiz. Burada sözü geçen üstünlük totaldir yani kapsayıcıdır. Veren el ahlaken, politik olarak ve ekonomik olarak üstündür. Alanların birbirinden pek ayrılmadığı bir dönemin kalıntısıdır bu, ama halen ayaktadır. Osmanlı toplumsal ve siyasal hayatında potlaç zihniyetinin ne kadar güçlü olduğunu ısrarla ve detaylarıyla yazan Oğuz Adanır hocayı da anmak isterim burada. Türkiye’de devlet de bu yüzden sık sık affeder. Affetmek de vermektir. Sonradan görmezden gelmektir. *Eğer Türkiye’deki ilişkilerdeki bu karşılıklılık ilkesini göz ardı edersek ilişkileri olduğundan çok daha hiyerarşik ve tek yönlü görürüz*. Karşılıklılık ilkesi aynı zamanda bir meşruiyet ilkesidir. “Kazan kaldırma” sözü de bu karşılıklılığın yerine getirilmediğine işaret eder. İsyana girişen yeniçerilerin çorba kazanlarını kaldırması veya devirmesi, padişahın

yemeğini artık yemeyecekleri anlamına gelir ki bunun sembolik siyasi karşılığı sadakatin geri çekilmesidir. Yeterince korunmadıklarını hissetmişlerdir çünkü. Bu koruma çok çeşitli biçimler alabilir. Birini avantajlı konumlara atamak, yaptıklarını görmezden gelmek, hatta beraber görünmek veya birlikte fotoğraf çektirmek gibi! “Modern” Türkiye’de bile arkadaşlar arasında hesabı kimin çekeceği bir yarışma konusudur. Tuvalete gitmişken, ortak masanın hesabı da çaktırmadan ödenir. Kendi özel işinizde sinekten yağ çıkartan biri olabilirsiniz ama “astlarımızla” yemeğe gittiğinizde, hesabı siz ödersiniz. “Ağanın eli tutulmaz” diye atasözü bile vardır. Bu davranış ahlaki bir yükümlülük gibi algılanır. Mesele, özel ilişkilerde işlevsel olabilen bu ilişkisel ahlakın, kamusal alanda ayrımcılığa yol açmasıdır. Oysa, turistik mıntikalarda çalışan garsonlar, mekanlarına gelen Avrupalı turist gruplarında herkesin kendi hesabını ödemek istemesinden şikayetçidirler! İşlerini çok arttırır bu. Bu çizdiğim tablonun ahab çavuş kapitalizminin de kültürel zeminini oluşturduğunu düşünüyorum. Türkiye’de toplumsal kültürle politik kültürü net olarak birbirinden ayıramayız. Modern “gelişmiş” ülkelerde, deyim yerindeyse oyun içinde oyun yok. Türkiye ise kapitalizme bu biçimde, ikili bir düzenle adapte oldu. Sanki özel ve kamusal alanlar yok da tek bir toplumsal alan var gibi! Türkiye’de akrabalık çevreleri gayet etkilidir ve bu çevrelere her türlü yakınları da katabiliriz. Elbette bu çifte standartlı davranmak demektir ve sosyal-siyasal güvenin altını oyar. Türkiye toplumsal yapısı homojen bir ülke değil ve işlek bir kültürel cadde olan kolektivizm, sosyal yabancılara karşı çifte standarta ve ahlaki partikularizme yol açtığı için, neticede beklenmeyen hatta istenmeyen bir sonuç olarak, toplumsal dayanışmanın altını oyuyor. *Birleştirirken ayırıyor, ayırırken birleştiriyor*. Sizin kolektivizminiz size, bizim kolektivizmimiz bizedir çünkü. Türkiye’de daha çok bir keyfilik alanı olan kamusal alanda zuhur eden amoralizmin koşulladığı yüksek düzeydeki ve kalımlı sosyal ve siyasal güvenmezlik, Türkiye’nin üzerinde pek durulmayan ama bence kilit bir sorunu; kilit çünkü diğer bazı önemli sorunların çözülmesi, öncelikle bu sorunun çözülmesine bağlı. *Sosyal güvenmezlik ve sosyal yabancılarda hata, yanlış ve bencilce motifler aranması anlamında kinik zihniyet epeyce güçlü*. Kinizm sadece devlete ve siyasetçilere yönelik değil. Ben kinizmin daha çok alttan ve gündelik hayattan beslendiğini düşünüyorum. “Şu hayatta babana bile güvenmeyeceksin” sözünü düşünelim. Kinizm anominin bir işaretidir ama anomi de kinizmi besler. Güvenmezlik, kinizm ve geleceğinden emin olamama hali, bir arada paranoid bir ethos, diğer bir deyişle bir yaşam tarzı, bu anlamda bir kültürü oluşturuyor. “Türkiye’de Paranoid Ethos” adı kitabımda, bu konu üzerinde ayrıntılarıyla durmuştum. Fakat ben paranoyayı bir yanlış bilinç/algı formu veya örtük ama yasaklanmış homoseksüaliteye karşı bilinçdışı bir tepkiler kümesi olarak ele almadım. Yine Freud’tan ama onun ihmal edildiğini düşündüğüm bazı önemli paragraflarından yola çıkarak, paranoyayı bir sadakat nesnesine yönelik hiper katheksis zemininde ele aldım. Sorunuz bağlamında ifade edecek olursam, ortak sadakat nesnelere (grup veya otorite gibi) yönelik yüksek düzeylerdeki psişik enerji yatırımının, paranoid eğilimleri beslediğini düşünüyorum. Kime yoğun duygusal yatırım yapmışsanız, onunla ilgili konularda hassas ve tetikte olursunuz. Türkiye’de kinizm öncelikle kamusal alandaki sosyal ilişkilerde karşımıza çıkıyor. Gündelik hayatta başvurulan sağduyusal bilginin bir karakteristiğidir bu.

Fakat devletin de güçlü devlet mitinde ima edildiği üzere insicamlı olduğunu düşünmüyorum. Osmanlı devleti 1826 yılında kendi ordusunu topa tutmuş ve bu olaya Vaka-i Hayriye denmişti. Keza “kazan kaldırma” yani ayaklanma da Yeniçeriler için bir olanaktı. Gizli bir örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki, sonra koca bir ülkeyi kontrol edebilmişti. Cumhuriyet dönemindeki darbe ve darbe teşebbüslerini de göz önünde tutarsak, özellikle de biraz uzun bir zaman perioduna bakarsak, devletin pek de sanıldığı kadar insicamlı olmadığını fark ederiz diye düşünüyorum. Keza devlete atfedilen toplumdan ayrışma ve özerklik özelliğinin de toplumsal kolektivist kültüre içkin olduğunu düşünüyorum. Ama burada *bir paradoks var çünkü devlet aynı zamanda kişiliğini toplumunkıyla özdeş görüyor*. O halde söze geçen devlet özerkliği ve ayrışmayı nasıl yorumlamamız gerekir? Devlet toplumdan farklılaşmış, epeyce özerk bir örgüttür ama aynı zamanda böyle oluşu da toplumsal kültürel bir ana caddeye içkindir. Yani kültür bu ikisini birleştirir. Aksi halde bahsedilen ayrışmayı ve popüler dille ifade edeyim, toplumsal mühendisliğe imkan veren özerkliği sadece şiddet, baskı ve zorlamayla açıklamak zorunda kalırdık. Bu da pek inandırıcı değil. Fakat devlete kültürel olarak atfedilen bu aşkınlık, onun gündelik hayat düzleminde de toplumsal ilişkilere hakim ve sosyal kontrolün tekeline sahip olduğu anlamına gelmez. Devlet kapasitelerinin de yeterli olması gerekir. Sadece kültür bunu sağlamaya yetmez. Foucault’nun belirttiği üzere, merkezileşme iktidarın yerelleşmesi/kılcallaşması anlamına geliyorsa, diyebiliriz ki Türkiye’de gündelik hayatın rutinlerine derinlemesine hakim bir düzenleyici devlet henüz yoktur. Onunkine yani hukuki düzene rakip bir düzen de vardır. O düzeni kuran da sosyal öznelerdir. Bu bazen iç içe bazen yan yana düzenlerin mevcudiyeti, ahalinin devletin otoritesine sınırlar koyduğuna işaret eder. Fakat bu sınırlar daha çok yararçı veya ekonomik akıl çerçevesinde olduğundan, devletin meşruiyetine büyük bir zarar vermiyor. Devletin bu kadar sık affetmesi Osmanlı devletinin baş edemediği eşkiyaları sık sık paşa yapmasına benziyor. Devlet sıklıkla iddia edildiği gibi sosyal kontrolün sözü geçen ve yegane öznesiyse evlerde milyonlarca ruhsatsız silahın bulundurulmasını bu çerçevede nasıl anlamlandırabiliriz? Devlet gündelik hayatın yaşandığı toplumsal kümesin sahibi gibi olsa da kümesin sakinleri onun içinde gündelik hayatın düzenini kurma imkanına hatırı sayılır ölçüde sahipler. Bu konuda çalışan çoğu akademisyen muhtemelen bu durumu direnme metaforuyla nitelerdi. Bense buna *düzen kurmak* diyorum. Trafikte olduğu gibi. Cemaatler de direnmemişler, kendi düzenlerini kurmuşlardır. Bunu başarmışlardır. Belki siyasi iktidarlara uzlaşarak ama nihayetinde bunu başarmışlardır; Anayasaya rağmen. Çift düzendir bu. Yeter ki devlete meydan okumasınlar.

Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin birinci asrını doldurduğu bir dönemdeyiz. Türkiye’de demokratik siyasal kültüre ilişkin ne söyleyebiliriz?

Biraz ironiyle ifade etmek isterim ki Türkiye’de son dönemde siyasal hayattaki ağırlık noktasının biraz daha sağa kaymasıyla baskın demokratik anlatı da popülizm biçimi aldı. Popülizm, elitizmin kavramsal karşıtı. Dolayısıyla elitizm, popülizmin kurucu ötekisi, onun bir imkan şartı. Popülizm, insan hakları ve hukuk devletinden çok “halkın sesi hakkın sesidir” (vox populi vox dei) mottosuna yakındır ve öne çıkan bu siyasal anlatıda kolektivist kültür

bir siyasi retorik olarak zuhur etti. Türkiye’de kültürel caddeler politikada çok kullanılırlar. Kelimenin literal anlamıyla kullanılırlar. Çok işe yararlar çünkü. En azından meşrulaştırıcı bir güçleri vardır. Muhafazakar elitler popülizmi iktidarlarını meşrulaştıran bir retorik olarak kullanıyorlar. Ama siyaset de zaten bu kullanımı pek dışlamaz.

Tabii demokratik olmamak artık neredeyse tüm Dünyada cürüm niteliğinde bir suç sayılıyor! Otoriter yönetimler bile demokrasi kıyafeti giyiyorlar. Schmitt bile faşist kuramını nihayetinde bir demokrasi savunusu olarak dile getirmemiş miydi! Eskilerin Hegel’i çağrıştıran bir sözü vardı: “Bir şey haddini aşarsa zıddına inkılap eder”. Mutlak diğer bir deyişle sınırlanmamış halk demokrasisi –“halk demokrasisi” ibaresiyle kastım liberal bir demokrasi değil- de zıddına inkılap edebilir; çünkü o zaman bireyin topluma karşı ileri sürebileceği hiç bir hakkı kalmaz, ki bir çoğunluğun azınlığı meşru biçimde kölesi yapmasını engelleyen de bu haklardır. Zaten liberalizmin demokrasiyle izdivacı bir aşk izdivacı olmaktan çok mantık ve mecburiyet izdivacıydı. Türkiye’de genellikle kamu hukuku, liberal demokrasinin olağan kalıplarına siyasal kültürden daha yakın ve bu da bir takım zorlukları açıklar.

Türkiye’nin demokrasi yolculuğu bireysel hak ve özgürlüklerden çok kolektivizmin bütünselci politik rotasını izledi ki aksinin olması da zordu. Sağ partilerin politikaları çoğunlukçu/Milli iradeci rotayı izledi ve çoğulculuğa, tanımını gereği özerk bir sivil topluma dar bir alan kaldı.

Siyasal hayatta denge noktasının biraz daha sağa kaymasıyla, Türkiye’de politik muhalefetten bahsetmek biraz daha zorlaştı. Bunu biraz açmam lazım. *Bir partinin iktidarda olmayışı onu otomatikman bir muhalefet partisi yapmaz.* Bir parti, iktidar partisine “ben bu işleri sizden daha iyi yaparım” diyorsa o gerçek bir muhalefet partisi değildir. Süt üreticisi farklı firmaların sütlerinden birini tercih etmekteki gibi, bir alternatiftir sadece. Bu bakımdan ben Türkiye’de siyasal hayatın giderek kısırlaştığını düşünüyorum. Alternatifler var ama kaç tane muhalefet partisi var? Muhalefet yoksa iktidar partisinden bahsetmek ne kadar anlamlı? Bir muhalefet partisinin kendi farkını ortaya koyması gerekir. Ben Türkiye’de bu farkların biraz dar bir alana sıkıştığını düşünüyorum. Sağ partiler tipik veya normal olarak özcüdürler. *Türkiye’ye özcü olmayan bir politik konumdan bakan partilerin siyasal alanı genişleteceğini düşünüyorum.* Yine de Türkiye’de seçimlerin çok önemli bir politik meşruiyet zemini oluşturduğunu ve otoriter liderlerin bile bundan vazgeçmenin riskini kolay kolay alamayacaklarını düşünüyorum ama Türkiye insanı çok şaşırtan bir yer. Türkiye’de genellikle kabul edilenin aksine, modernleşmenin kısmen de olsa toplumsal bir kökeninin veya tabanın da bulunduğu, üstten alta doğru bir zorlamanın ürününden ibaret olmadığı, toplumsal modernleşmenin köklerinin Osmanlı dönemine kadar indiği kabul edilirse, demokrasinin geleceği konusunda daha ümitli olabiliriz. Ümit politik bir erdemdir üstelik! Osmanlı döneminde özellikle gayri müslim “millet”lerden başlayan bir toplumsal modernleşme söz konusuydu. Yine de bu önemli özelliğin toplumsal hafızada izler bıraktığını düşünüyorum. Kaldı ki *Türkiye gibi birliğini çatışma ve çatışmak için gereken ortaklıklar üzerinden kuran*

bir kültürel coğrafyada, demokrasi toplumun fazla dağılmaması için de elzem gibi görünüyor. Lakin bu durumda demokrasi çatışmacı söylemlere mahkum olacaktır ve zaten mevcut durum da böyle. *Müesses bir sivil kültürün eksikliği paradoksal şekilde demokrasiye olan ihtiyacı tetikliyor.* Kimsenin yasaların üzerinde olmaması veya yasa önünde eşitlik mottosu, bilindiği üzere, burjuva kamusunun temel ilkelerinden biri. Türkiye bunu başardı mı? Hukuk/yargı alanı yeterince ayrılmış, özerkleşmiş ve kendi sermayesini, dinamiklerini üretebilmiş değil. Kültürel sermaye birikimi de yeterli değil. Birçok aydın farklı zamanlarda çeşitli dilekçeler veya manifestolar vasıtasıyla kültürel sermayelerini siyasi sermayeye dönüştürmeye çalıştılar ama siyasal sermaye hep üstün geldi. De Gaulle gibi sağdaki güçlü bir politikacı, solcu Sartre için "Sartre Fransa'dır" demişti. Bu ifade, Sartre'ın kültürel sermayesinin gücüne işaret eder. Türkiye'de Sartre "ayarında" bir entelektüel ortaya çıkabildi mi? Yüksek kültürel sermaye de kişilere belirli bir politik dokunulmazlık sağlar. Alanların böyle yeterince ayrılmaması da geleneksel toplumlara ait bir özelliktir. Habermas, biliyorsunuz, modern toplumlardaki alan ayrışmasının üzerinde durmuştu.

İstifa müessesesi de müesses bir kamunun olduğu ülkelerde işler. Sorumluluğunu yerine getiremeyen, görevini devreder. Bu karar yasanın değil insanlara saygının bir gereğidir. Kamusal alan herkesin alanıysa aynı zamanda bir sorumluluk alanıdır ve bu da hesap vermeyi gerektirir. Ben Türkiye'de istifa müessesesinin işlememesini kamusal bilincin yerleşmemesine bağlıyorum. Devlet kamusal alanı tekeline aldığı anda, istifa etmenin imkan şartı olan kamusal sorumluluğun muhatabı kamu değil üst otorite olacaktır (görevden affedilmeyi istemekteki gibi). Kolektivistik kültür de kişileri kendi grup otoritelerine karşı sorumlu ve bağımlı kılar. Burada da bireysel karar gereği istifadan bahsedemeyiz. Kişi kendini kendi davranışlarının belirleyicisi, temeli olarak görmez çünkü. Bu bir öznel meselesidir. Kendini kendisi üzerinde bile bir belirleyici olarak bile görmez.

Türkiye'nin demokratik potansiyeli meselesinde, sınıflar konusuna da gelelim mi! Sınıf, modern kültürlerde elbette bir ortak sadakat nesnesi olabilir; fakat bu Benedict Anderson'un Türkçe'ye "Hayali Cemaatler" başlığıyla çevrilen etkili kitabında sözü edildiği gibi "farzedilen" bir ortaklıktır. Fakat bu çeviri yanlış anlaşılmaya müsait. Anderson'un kastettiği, gerçekmiş gibi saymaktır. Hayalini kurmaktan farklıdır bu. John Lennon'un ünlü "imagine" şarkısındaki gibi. Gerçek/leşmiş, öyleymiş gibi düşünelim demektir. Fakat bunu açmam lazım. İşaret parmağınızla, tulumunu giymiş, elinde İngiliz anahtarıyla bir işçiyi gösterebilirsiniz ama işçi sınıfını gösteremezsiniz. Bu anlamda işçi sınıfının kuruluşu sembolik ve anlatsaldır. Bu özelliği, onun ne "numaradan" ne de etkisiz olduğunu gösterir. Aslında tam tersi. O halde Türkiye'de sınıfların sembolik veya söylemsel inşasına bakmamız gerekir. Sol söyleme bakalım mesela. Türkiye'de kendini solda konumlandıran sayısız kişi, aynı işçiyi bir gözülle baktığında onda ezilen bir işçiyi, öbür gözülle baktığında ise bir milliyetçiyi veya sağcıyı görecektir. Oysa genellikle ikisi de aynı kişidir. Fakat *aynı işçinin bu iki yönünü bir araya getiren bir sol söylemi dile getirenler pek yok.* Marksist sol, işçi sınıfına hem anlatılardan bağımsız nesnel bir mevcudiyet hem de toplumsal varlığına içkin bir devrim potansiyeli atfederek onu özneleştirir. Peki Türkiye'de işçiler, işçi olma sıfatlarıyla, kendilerini öncelikle

bir sınıfın üyesi olarak mı tanımlıyorlar? Sanmıyorum; işçiliklerini genellikle birer meslek gibi görüyorlar. Herhangi bir meslek gibi. İşçi olmak toplumun biraz yoksul ama normal bir üyesi olmaktır onların gözünde. Markstan çok Durkheim’a yakınız burada. *Türkiye gibi kaotik ülkelerde birlik-beraberlik anlatıları hep kazanır*. Solun güçlenmesi için, paradoksal şekilde, düzenin müessesleşmesi ve normalleşmesi lazım. Gündelik hayatın normalleşmiş koşullarıyla hukuki yasal düzenin gerekleri arasında yeterince uyuma olmadıkça az veya çok dağılma kaygısı hissedilecektir. Bu da değişim isteğini sınırlar. Türkiye’de genellikle ya düzen partilerinin ya da muhafazakar partilerin desteklenmesinin sebeplerinden biri de ülkenin yapısal kaotikliği. İstikrarlı yönetim arayışının arka planında bu örtük bilginin olduğunu düşünüyorum.

“Herkes için eşitlik” talebinizin insanlara saygınızdan veya insanlık haysiyetine olan inancınızdan mı yoksa salt size tepeden bakılmasının narsistik öfkenizi tetiklemesinden mi kaynaklandığı fark yaratır. Bu farklar, iktidardayken nasıl davranacağınızı koşullar. Size iyi davranılmasını istemeniz, bunu herkes için istediğiniz anlamına gelmez. Gündelik hayatta eşitler arasındaki adaletsizlikleri umursamıyorsanız, eşitlik isteğiniz muhtemelen adalet için değildir. Sokaktaki herhangi biri olarak insanlar arasındaki adaletsizlikleri mesela, ne kadar önemsiyorsunuz. “Susma, sustukça sıra sana gelecek” sloganı bu zihniyeti gösterir. Sıra bana gelmeyecekse önemsemem demektir bu. Ben halkların halkın doğası gereği demokratik olduklarına inanmıyorum ama bu demokratik olamayacakları anlamına gelmez. Fakat bunun için insanların demokrasinin işe yaradığına inanmaları gerekir. Her elit elitist olmadığı gibi her halk da demokratik değildir. Demokratik elitlerin demokrasi için taşıdıkları önem yeterince vurgulanmadı Türkiye’de.

Son olarak, Türkiye’de siyasal kültürü biçimlendirmede medyanın nasıl bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz? Özellikle demokratik bir kamusal alan oluşturma açısından medyanın işlevsel olup olmadığı konusunda bir siyaset bilimci olarak görüşünüz nedir?

Kamusal alanın herkesin ve hiçkimsenin alanı olduğu önkabulünden yola çıkarsak, Türkiye’de kamusal bilincin yeni oluşmakta olduğunu söylemek mümkün. Bu konuda köprülerin yıkıldığı, geriye dönüşün mümkün olmadığı bir yerde değiliz Gündelik hayatta, birçok esnaf kapatmadan önce dükkanını temizlediği kirlenmiş suyu kaldırma boşaltmayı ve sayısız sürücü aracını kaldırma park etmeyi normal kabul ediyor. Medya bir alandır. Modern dünyada alanların ayrıştığı ve görelilik olarak özerkleştiği sosyoloji literatüründe sık sık dile getirilir. Fakat Türkiye’de alanların ve bu bağlamda medyanın ne kadar özerkleştiğini yani zaman içinde kendi kural, sermaye ve dinamiklerini ne kadar oluşturduğunu sormamız gerekiyor. Herşeyden önce, Türkiye’de genel olarak hakim olduğunu düşündüğüm çoklu düzenin veya “düzenli anarşi”nin, medya alanında da karşımıza çıktığını düşünüyorum. Konunun uzmanı değilim ama iletişim fakültelerini bitirmek de bu fiili düzenin, “düzenli anarşi”nin kitabi olmayan, tecrübi bilgisine sahip olmak için yeterli değildir sanıyorum. Medya bir alan olarak yeterince özerkleşmediği sürece, demokratik bir kamu oyununun daha doğrusu kamu oylarının oluşmasında da pek etkili olamayacaktır. Bir de düzen kurucu bir

gücü olan dijitalizmin günümüzde ulaştığı üst aşamada, basılı veya dijital medyanın sosyal medya karşısında alan kaybettiği de söylenebilir. Oysa sosyal medya kamusal alanın işlevini göremez.

Teşekkürler.

Ben de size ve diğer emeği geçenlere çok teşekkür ediyorum.

